

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Філологічний факультет

кафедра філософії та культурології

ФЕНОМЕН ВІЙСЬКОВОГО ДУШПАСТИРСТВА
ТА СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ КАПЕЛАНСТВА
В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ КОНТЕКСТ

*Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)*

Виконав: здобувач 605 гр.;
спеціальність 041 Богослов'я;
ОПП Богослов'я
Ратушняк Руслан Миколайович

Науковий керівник :
д. філос. н., доцент **Шкрібляк М. В.**

Рецензенти:
Сивак М. В. – доктор філософії, доцент, проректор
Львівської православної богословської академії
Балух В. О. – д. іст. н., професор, доцент кафедри
філософії та культурології Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича

До захисту допущено:
*Протокол засідання кафедри № ____
від „____” _____ 2024 р.*

Зав. кафедри _____ Ольга РУПТАШ

Чернівці – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	2
Розділ 1. ФЕНОМЕН ВІЙСЬКОГО ДУШПАСТИРСТВА ЯК НАУКОВО-БОГОСЛОВСЬКА ПРОБЛЕМА І ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЕННЯ	13
1.1. Історіографія становлення інституту військового душпастирства: український досвід середини ХХ – першої чверті ХХ століття	13
1.2. Джерельна база богословського підґрунтя та військово-правової інтерпретації капеланської служби	32
Розділ 2. БОГОСЛОВСЬКЕ ПІДҐРУНТЯ І СУСПІЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНСТВА В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ	36
2. 1. Військове духовенство дивізії СС «Галичина» та Першої дивізії Української Національної Армії	36
2. 2. Духовно-моральний супровід і організація церковно-релігійного життя бійців Української Повстанської Армії	41
Розділ 3. ВІЙСЬКОВЕ ДУШПАСТИРСТВО В ГОРНИЛІ СУЧАСНОЇ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ:	
3. 1. Російська загарбницька війна як каталізатор капеланського руху в сучасній Україні	48
3.2. Основні форми сучасного досвіду військового душпастирства, загартованого полум'ям війни Росії проти України	53
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	

АНОТАЦІЯ

Ратушняк Р. М. Феномен військового душпастирства та специфіка формування інституту капеланства в Україні: історико-богословський контекст. Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Магістерська робота на здобуття диплома магістра богослов'я за спеціальністю 041 Богослов'я. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Міністерство освіти і науки України. Чернівці, 2024.

У роботі здійснено комплексний аналіз актуальної проблематики – висвітлено історію капеланського руху на прикладі національно-визвольної боротьби українського народу в середині ХХ століття та увиразнено специфіку відродження і становлення інституту військового душпастирства в умовах військової агресії Росії проти України. Головний фокус дослідження спрямовано на концептуалізацію богословського підґрунтя та характеристику суспільно-політичних передумов формування військового капеланства в незалежній Україні, його структуризації і визначення функціональної природи та можливостей.

На прикладі критичного осмислення діяльності військового духовенства дивізії СС «Галичина», Першої дивізії Української Національної Армії та специфіки духовно-моральний супроводу й організації церковно-релігійного життя бійців Української Повстанської Армії сформульовано чіткий перелік ефективних форм діяльності, які варто впроваджувати в практику сучасного військового душпастирства.

Розкрито зміст провідних детермінант еволюції військової капеланської служби й обґрунтовано інноваційні підходи до духовно-морального супроводу і вишкілу українських воїнів в умовах воєнного стану та військових дій безпосередньо у зоні зіткнень.

Фактографічний матеріал, висновки й узагальнюючі твердження можна використовувати у процесі вивченні історії ЗСУ та національно-визвольної боротьби українського народу за Волю і державну Незалежність, для розробки курсів лекцій і спецкурсів світських і духовних ЗВО. Цінними матеріалами роботи є також для організації і теоретичної бази виховної роботи серед військовослужбовців і студентської та учнівської молоді.

Ключові слова: військове душпастирство, капелан, священник, капеланська служіння, служба військово капеланства, Збройні Сили України, держава, суспільство, церква.

ABSTRACT

Ratushniak R. M. The phenomenon of military pastoral care and the specifics of the formation of the chaplaincy institute in Ukraine: historical and theological context. Qualification work on manuscript rights.

Master's thesis for obtaining a Master of Divinity diploma in the specialty 041 Theology. Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich, Ministry of Education and Science of Ukraine. Chernivtsi, 2024.

In the work, a comprehensive analysis of current issues is carried out - the history of the chaplaincy movement is highlighted on the example of the national liberation struggle of the Ukrainian people in the middle of the 20th century, and the specifics of the revival and formation of the institution of military pastoral care in the conditions of Russia's military aggression against Ukraine are highlighted. The main focus of the study is designed to conceptualize the theological background and characterize the socio-political prerequisites for the formation of military chaplaincy in independent Ukraine, its structuring and definition of its functional nature and capabilities.

A clear list of effective forms of activity, which should be implemented in the practice of modern military pastoral care, is formulated on the example of a critical understanding of the activities of the military clergy of the SS "Halychyna" division, the First Division of the Ukrainian National Army and the specifics of the spiritual and moral support and organization of the church and religious life of the fighters of the Ukrainian Insurgent Army.

The content of the leading determinants of the evolution of the military chaplain service is revealed and innovative approaches to the spiritual and moral support and training of Ukrainian soldiers in the conditions of martial law and military operations directly in the conflict zone are substantiated.

Factual material, conclusions and generalizing statements can be used in the process of studying the history of the Armed Forces of Ukraine and the national

liberation struggle of the Ukrainian people for the Will and State Independence, for the development of lecture courses and special courses of secular and spiritual higher educational institutions. Valuable materials of the work are also for the organization and theoretical basis of educational work among military personnel and student and apprentice youth.

Key words: military chaplaincy, chaplain, priest, chaplain service, military chaplaincy service, Armed Forces of Ukraine, state, society, church.

ВСТУП

Актуальність теми. Історія капеланського руху його інституційного оформлення, а головне – ідейно-богословських засад військового душпастирства належить до тих наукових і суспільно-значущих проблем, які наразі – найменше вивчені. Хоча доволі часто можна почути анонс про проведення круглого столу, семінару чи конференції, на яких заплановано обговорення історичних коренів, ідейного підґрунтя, сучасного стану, проблем і перспектив розвитку військової капеланської служби в Україні. Ще частіше з'являються інформаційні сповіщення про те, що щось подібне вже відбулося.

Насправді за роки військової агресії Росії, гібридної, а з початку 2022 року – повномасштабного вторгнення і захоплення величезної площі територій України капеланський рух не лише відродився, а й оформився інституційно. Й, мусимо визнати, що головну роль тут відіграли українські національнозорієнтовані церкви: Українська Православна Церква Київського Патріархату (УПЦ КП), Українська Греко-Католицька Церква та дещо меншою мірою – Українська Автокефальна Православна Церква та Римо-Католицька Церква в Україні. Свою вигідну нішу в цьому процесі зайняло й більшість протестантських релігійних об'єднань.

Саме Церква обґрунтувала богословські ідейно-ціннісні засади військового душпастирства, а держава подбала про законодавчу базу військової капеланської служби. Водночас, як відомо, в листопаді 2021 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про службу військового капеланства»¹. Та попри всю функціональність законодавчої бази, багато важливих питань все ще залишаються остаточно невизначеними і не врегульованими, зокрема з погляду їх імплементаційних процедур, а низка проблем – до кінця нерозв'язаними.

¹ Закон України «Про Службу військового капеланства». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>

Особливо актуальним залишається проблема теоретико-богословського обґрунтування богословських, морально-ціннісних та соціально-практичних аспектів військового душпастирства та інституалізації служби військового капеланства в світоглядно плюральному суспільстві з його пріоритетами на інклюзивність та людиномірність.

Проте пункт відліку і точка опори все ж таки наявні. З власного досвіду знаємо, що Українські Церкви не лише глибоко усвідомлюють важливість постійного оновлення теоретичної богословської бази військового душпастирства, а й розробки ефективних практичних форм капеланського служіння. Для цього створено спеціальні управління на рівні церков, єпархій, функціонують різні відділи, волонтерські осередки тощо, де в горнилі окупаційної війни Росії проти України викристалізовується теорія і практика військового капеланства, а на рівні науково-освітніх центрів – здійснюється науково-богословська, психологічна, педагогічна та правова об'єктивація феномену військового душпастирства.

Ці та інші процеси і чинники підтверджують актуальність теми магістерської роботи. Провідною ідеєю, якої є обґрунтування тези, що без Держави і Церкви військова капеланська служба розвиватися і виконувати свою місію не зможе.

Виходячи з цієї настанови, доконечною постає потреба цілісного дослідження ідейно-богословського підґрунтя душпастирської служби в українських військових формаціях. Занутившись в аналіз проблеми, ми дійшли висновку, що найдоречніше це зробити на прикладі ХХ ст. – першої чверті ХХІ століть. Чому так? А тому, що, з одного боку, так з'являється більше можливостей справедливо переоцінити роль військових капеланів та їхнє місце в історії національної боротьби українського народу за волю і незалежність України, виявити тенденції до міфологізації капеланського руху радянською історіографією, а з іншого – простіше стає довести суспільно-практичну значимість військового душпастирства, адже зібраний та переосмислений в

роботі матеріал – доволі цінний з огляду на визначення співвідношення християнських моральних цінностей із обов'язками воїна-захисника.

Із рештою, проблема наукового витлумачення ідейно-богословських засад, людиномірності душпастирської опіки військових формувань, як і військово-правової інтерпретації капеланської служби загалом перебувають у фазі розробки і комплексного наукового вивчення. А це означає, що є запит на створення цілісної картини життєдіяльності капеланства армій національних державних утворень і сучасних ЗСУ зусиллями військових і богословів, теоретиків і практиків, церковно-релігійних діячів і звичайних вірян, яких об'єднує одна спільна мета Бог і Україна.

Магістерську роботу виконано в рамках наукової програми кафедри філософії та культурології «Ціннісно-смысловий потенціал філософії і науки: пошук відповідей на виклики ХХІ століття» (номер державної реєстрації 0120U102712) відповідно до змісту освітньої програми Богослов'я, згідно з вимогами, визначеними силабусом, положенням про академічну доброчесність, навчально-методичними рекомендаціями та іншими нормативними документами, що регламентують порядок написання і публічного захисту кваліфікаційних робіт.

Мета дослідження. Опираючись на Святе Письмо, твори Отців Церкви та значний корпус документів церковного і світського походження витлумачити генезу та природу феномену військового душпастирства для цілісного унаочнення і здійснення критичного аналізу специфіки формування інституту капеланства в його історичних і сучасних формах.

Головні дослідницькі завдання роботи:

- охарактеризувати стан науково-богословської розробки проблеми та дослідити досвід формування українського військового душпастирства в історичній ретроспективі і сьогоденних виявах;
- прикладі легіонів «Нахтігаль» та «Роланд», описати організаційну структуру та душпастирську діяльність військового духовенства визначити

основні детермінанти еволюції військової капеланської служби в умовах Другої світової війни та першого повоєнного десятиліття;

- обґрунтувати інноваційні підходи до духовно-морального супроводу і вишкілу бійців «Галичина», Першої Української дивізії Української Національної Армії та УПА;

- конкретизувати переваги формування досвіду пастирської опіки й організації церковно-релігійного життя українських воїнів в умовах російської військової агресії та довести важливість впровадження у сучасну практику капеланського служіння досвід військово душпастирства, сформований в легіонах дивізії СС «Галичина», Першої Української дивізії Української Національної Армії та Української Повстанської Армії;

- визначити основні детермінанти відродження та пов'язці з цим процесом об'єктивні складнощі становлення інституту військового душпастирства в Україні, каталізатором якого стала військова агресія Росії проти України;

- конкретизувати зміст і природу провідних детермінант еволюції військової капеланської служби для обґрунтування інноваційних підходів до духовно-морального супроводу і вишкілу українських воїнів в умовах воєнного стану та військових дій безпосередньо у зоні зіткнень.

Об'єкт дослідження – історичні передумови, законодавча база, морально-богословські та ідейно-ціннісні засади військового душпастирства й інституалізації капеланського руху в Україні, а **предметом** вивчення виступають конкретні організаційні форми військової капеланської служби та військово-політична діяльність капеланів українських національних формувань ХХ ст. – першої чверті ХХІ століть.

Хронологічні рамки – середина ХХ – перша чверть ХХІ століть.

Географічні межі дослідження здебільшого охоплюють територію сучасної України, хоча дослідницький фокус зосереджено здебільшого на подіях, що відбувалися у середині ХХ ст. в основному на західних теренах, а сучасні події – в її східних областях. Однак для виконання окремих завдань роботи, ми

говоримо узагальнено, не прив'язуючись до територіальних, оскільки феномен капеланського руху як церковно-історичне явище, теорія та практика душпастирської опіки і капеланської служби – загальнонаціональне надбання, до становлення і розвою якого причетні Церква, Суспільство і Держава.

Методологічну основу роботи забезпечують принципи об'єктивізму, позаконфесійності, історизму та світоглядного плюралізму. Для розв'язання дослідницьких завдань найчастіше ми застосовували методи аналізу та синтезу, описовий, хронологічний та структурно-функціональний, а також систематизації і узагальнення.

Новизна роботи полягає в концептуалізації богословського підґрунтя та визначенні суспільно-політичних передумов формування військового капеланства в умовах національно-визвольного руху другої половини XX – першій чверті XXI століть.

Конкретизація наукової новизни зводиться до таких тверджень і практичних результатів:

висвітлено історію та специфіку функціонуванні інституту душпастирства на прикладі діяльності військового духовенства дивізії СС «Галичина», Першої дивізії Української Національної Армії, духовно-морального супроводу та церковно-релігійного життя бійців Української Повстанської Армії в результаті чого *сформульовано чіткий перелік ефективних форм діяльності*, які варто впроваджувати в практику сучасного військово душпастирства;

увиразнено основні детермінанти відродження та проблеми становлення інституту військового душпастирства в Україні, каталізатором якого стала військова агресія Росії проти України;

Розкрито зміст провідних детермінант еволюції та структуризації інституту капеланства, *визначено особливості* його функціональної природи та *з'ясовано межі* можливостей для обґрунтування інноваційних підходів до духовно-морального супроводу і вишколу українських воїнів в умовах воєнного стану та військових дій безпосередньо у зоні зіткнень.

До елементів новизни належить те, що тему магістерської роботи розкрито через рефлексію історичних і соціально-правових чинників враховуючи богословський теоретико-методологічний ресурс, а витлумачення світоглядно-ціннісного і морально-виховного потенціалу осмислення феномену військово душпастирства здійснено саме з позицій біблійної антропології, морального та пастирського богослов'я.

Теоретичне та практичне значення роботи. Фактографічний матеріал, висновки й узагальнюючі твердження можна використовувати у процесі вивченні історії ЗСУ та національно-визвольної боротьби українського народу за Волі і державну Незалежність, для розробки курсів лекцій і спецкурсів світських і духовних ЗВО. Особливо цінними матеріалами роботи є для організації і теоретичної бази виховної роботи серед військовослужбовців і студентської та учнівської молоді.

Апробація. Основні результати та ключові твердження і узагальнення магістерської роботи апробовано в усних і письмових доповідях і виступах на науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах, тренінгах, виїзних засіданнях і польових вишкілах. Зокрема нам вдалося виступити з доповідь та опублікувати тези щодо історично-церковних джерел і державно-правових гарантій впровадження військової капеланської служби в Україні (17-18 квітня 2024, м. Кременець)¹

Структура роботи. Робота містить вступ, три розділи (умовно поділені на підрозділи) висновки, список використаних джерел та літератури (всього 63 позиції). Загальний обсяг – 67 сторінок, з яких 60 – основного тексту.

¹ Ратушняк Р. Капеланство як духовно-релігійна складова суспільства та Збройних Сил України: *Матеріали I Міжнародній науково-практичній конференції «ALTITUDO MUNDI SPIRITUALIS. Духовність у сучасному світі: просвітницько-культурологічний підхід»* (17-18 квітня 2024, м. Кременець). URL : https://kogpa.edu.ua/images/main_dir/nauka/2024/conf/altitudo/Articles/Shkriblyak.pdf

Розділ 1.

ФЕНОМЕН ВІЙСЬКОГО ДУШПАСТИРСТВА ЯК НАУКОВО-БОГОСЛОВСЬКА ПРОБЛЕМА І ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЕННЯ

1.1. Історіографія становлення інституту військового душпастирства: український досвід середини ХХ – першої чверті ХХ століття

Одне з найпоширеніших запитань, яке ставлять віруючі люди військовому душпастиреві (і не лише йому) – це де був Бог, коли гинули невинні діти від бомбардувань, коли російські окупанти й неофашисти чинили військові злочини проти мирних жителів у захоплених ними містах і сілах, коли здійснювали нечувані знущання й звірства на військовополоненими?

Особливо цих запитань побільшало після кадрів із Бучі і оприлюднення свідчень очевидців із Маріуполя. У віруючих і атеїстів одне і теж запитання: Чому Бог не втрутився і не зупинив осатанілих московитів і їхніх найманців? Ми аналізували багато різних думок і спроб відповісти на ці такі болючі, а водночас природні запитання. І дійшли висновку, що більшість капеланів і звичайних священнослужителів радять змовчати «в цей момент»¹. Але, на наше переконання, як кадрового військового офіцера, який присвятив велику частину свого свідомого життя і професійної діяльності роботі з військовими капеланами і майбутнього магістра богослов'я, в серці якого живе думка стати душпастирем, це проблему не розв'яже.

Зі сторінок Святого Письма ми бачимо, що з тих, хто потерпав, або був свідком важких випробувань, не мовчали, а волали до Бога, запитуючи в Нього, по суті, про те ж саме, що й українці, які опинилися в горнилі цієї кривавої віроломної війни. Не мовчав навіть і Син Божий. Він молився: «Отче, прости їм, бо не відають, що творять» (Лк. 23: 34).

¹ Коваленко Г. Богослов'я після Бучі і Маріуполя. *Церква і суспільство*. Київ, 2023. №2. С. 38. (38-40

Тому, в пошуках відповідей теоретики і, зокрема й я, ставимо зустрічні запитання: «А чим завинило Боже немовлятко – Ісус Христос, якого Ірод розпорядився вбити, знищивши при цьому тисячі маленьких діточок у своїх володіннях; чому свята родина мусіла втікати в Єгипет, або чому, коли Втілений Син Божий вийшов на проповідь і, навчаючи людей правдивої віри та благочестя, чинив діла милосердя, звершував чудеса зцілення, був засуджений на смерть і, зрештою, розіп'ятий на Голгофському хресті»?

Звісно, що для багатьох ці запитання залишаються риторичними фігурами. Проте, якщо уважніше придивитися до місії і жертви Божого Сина, природи Церкви, Яку Він придбав невинною Кров'ю, то все стає зрозуміло.

Церква Христова – то Його Тіло. Церква Христова – це всі, хто вірує в Бога Сина і Його викупну Жертву. Тому всі, хто несправедливо страждає, кого переслідують, мордують і вбивають – діти Божі. Про таких апостол Павло каже: «ті, хто в Христа хрестилися, у Христа зодягнулися» (Гал. 3: 27).

Бог не зупинив наругу і знущання на Самим Собою, а випив чашу терпіння аж до самого дня. Тому, що не порушує автономності і суверенності вільної волі людини. Бог знає як управити будь-яку ситуацію і процес, але Він очікує правильного вибору, кроку людини, який би узгоджувався з Його євангельськими заповідями. Більше того, Він, чекаючи навернення грішника, постійно надихає на добро.

Уся історія спасіння людського роду – яскравий доказ цьому. З моменту Каїнового гріха – вбивства рідного брата через гординю, на землі завжди були війни. Завжди була боротьба добра зі злом. І добро завжди перемагало зло.

Ми переконані, що так буде і в цій війні. Український народ переможе, бо він – на боці Правди, Добра, Миру, Справедливості, Свободи і Незалежності. Бо Бог є Дорога, Правда і Життя (Ів. 14: 6). Він з нами і веде нас цією дорогою страждань. А це означає, що попри найважчі лихоліття, найтрагічніші моменти в житті людини, народу, нації, країни, світу життя триває.

На моє глибоке переконання, Бог з нами – завжди, а надто ж тоді, коли

нам здається, що він нас залишив на одинці з випробуваннями. Згадаймо поведінку Петра, коли вітер був супротивний, а човен з апостолами посеред Генісаретського озера. Поки учні пливли Ісус Христос молився, а коли опинилися в небезпеці, то прийшов на допомогу і подав руку Петрові, щоби він не потонув через сумніви і маловір'я.

Те, що українці знайшли в собі сили пережити знищення до основ десятки, а то й сотні українських міст і сіл, масові вбивства їхніх мешканців, катування, знущання, тортури, згвалтування і багато іншого – це є доказ того, що Він не покинув народ Свій, а надихає його, допомагає йому не впасти у відчай.

Водночас попри не таке вже давнє походження, феномен військового душпастирства в Україні має свою гідну подиву та академічного вивчення історію. Вона сягає своїм корінням княжої доби, а викристалізовувалася у добу козаччини та Війська Запорозького. Але особливий розвій капеланського руху та формування традиції військового душпастирства припав на першу половина ХХ ст., коли Україна опинилася в епіцентрі грандіозних воєнних потрясінь, демографічних катастроф і кризових явищ.

Наскрізною ниткою тодішніх процесів була жертвна боротьба українського народу за власну державність. А ця боротьба потребувала духовно-морального супроводу і постійного натхнення. Тому, як правомірно підкреслює Д. Забзалюк (дослідник присвятив історії капеланського руху та ролі УГКЦ в цьому процесі десятки статей)¹, Українська Церква звернула особливу увагу на відродження інституту душпастирського служіння в різних військових формуваннях, які боролися за Українську державність, Волю і Незалежність України. Водночас наголошує, що цей аспект духовної та військової звитяги упродовж семи десятиліть перебував під заборонаю не

¹ Забзалюк Д. Проблема капеланства в українських військових формаціях першої половини ХХ ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Тернопіль, 2006. Вип. 1. С. 71-76; Забзалюк Д. Діяльність Преподобництва Державного секретаріату військових справ ЗУНР. *Наукові записки Тернопільського Національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Тернопіль, 2006. С.123-126; Забзалюк Д.С. Духовна опіка воїнів Української Повстанської Армії. *Галичина*. Івано-Франківськ, 2006. Вип. 12. С. 13-17; Забзалюк Д. Служба капеланства в Галицькій Армії (1918-1919рр.). *Вісник національного університету „Львівська політехніка”*. Львів, 2006. Вип. 571. С. 276-279.

лише радянської світської історіографії, а й церковної¹. Весь власний дослідницький потенціал щодо вивчення капеланського руху і специфіки українського військового душпастирства у першій половині минулого століття Д. Забзалюк підсумував у монографії «Душпастирська служба українських військових формацій першої половини XX століття»²

Річ у тім, що Православна традиція підтримала курс комуністично-більшовицького інтересу в науці, а іноді й відверто співпрацювала офіційними органами, виступаючи на боці ідеологічного диктату ком партійної номенклатури, яка контролювала всі сфери тодішнього суспільного життя і, зокрема церковно-релігійну. Натомість греко-католиків після Львівського ліквідаційного псевдособору 8-10 березня 1946 р. взагалі позбавили будь-якого права на існування, а не те, що голосу в освітньо-науковій царині. Тому центри наукової та просвітницької діяльності цієї Церкви було перенесено, як вони самі кажуть, в «країни поселення». Але відірваність від Батьківщини, відсутність доступу до справжніх історичних документів, які опинилися в архівних фондах повністю контрольованих радянськими спецслужбами, не сприяли комплексному вивченню капеланського служіння ідеологічно назаангажованим вченим української діаспори. Отже, на вивчення, не говорячи вже про популяризацію діяльності військових душпастирів було накладено табу.

Отже, про феномен військового душпастирства, а надто ж його українську традицію, згадували хіба що лише в контексті незаслуженої огульної критики церковно-релігійної діяльності Глави УГКЦ Митрополита Андрея Шептицького, коли безпідставно звинувачували ієрарха і вірне йому духовенство з середовища капеланів у зраді, колабораціонізмі та співпраці з ворогами країни рад. Під тиском радянських спецслужб і компартійної номенклатури проблематику діяльності інституту військово душпастирства

¹ Забзалюк Д. Служба капеланства в Галицькій Армії (1918-1919рр.). С. 278.

² Забзалюк Д. Душпастирська служба українських військових формацій першої половини XX століття : монографія. Львів : ДУВС, 2012. 188 с.

обминали увагою українські історики та богослови радянського періоду¹. У такому ключі феномену капеланства торкається Ю. Кондуфор. Він у наскрізь тенденційні праці «Великий жовтень на Україні», І. Курас у своєму «Великому жовтні і крахові націоналістичного реформізму на Україні», а також М. Супруненко у книзі «Нариси з історії громадянської війни та іноземної інтервенції на Україні». Ці інтелектуальні оформлювачі радянської системи у своєму цинізмі й упередженості доходили до того, що сотисячні, а то й триста тисячні армії називали «буржуазно-націоналістичними» рухами, «антинародними мілітарними угрупованнями», повстанські полки і дивізії – «куркульськими бандами або загонами». Звісна річ, що й тих військових душпастирів, які опікувалися військовими цих армій.

Особливої нищівної критики зазнавали військові формування та їх капелани, як стали виникати у період національно-визвольного руху українського народу, що припав на середину ХХ ст. і протікав під проводом ОУН та УПА. Здебільшого він був сконцентрований на західноукраїнських землях України, де провідну суспільно-політичну роль відігравала УГКЦ і згаданий вище її очільник Верховний Архієпископ Андрей Шептицький. Але формування ОУН і УПА діяли й на Сході України. Інша річ, що вони там не мали такою дієвою підтримки Церкви, як на українському Заході.

Як відомо, існування християнських церков, які б культивували національні духовно-культурні цінності, а їх представники були присутні в лавах радянської армії, залишаючись при цьому джерелом церковно-релігійної ідентичності українського народу, було недопустиме. І не лише тому, що тієї пори (як, власне, й сьогодні) УГКЦ і УАПЦ стояли на засадах україноцентризму, а й через те, що їхній суспільно-релігійний і політичний вплив різко зріс саме в часи німецько-фашистської окупації.

М. Шкрібляк, зокрема, доводить, що «УГКЦ за управління митрополита Андрея Шептицького (1900–1944) наросила власний потенціал мало не в усіх напрямках служіння, а УАПЦ, вкотре відновивши своє буття, стала

¹ Забзалюк Д. Проблема капеланства в українських військових формаціях першої половини ХХ ст. С. 72.

ферментуючим фактором боротьби зі сталінізмом і радянською окупацією»¹. Але відразу після завершення Другої світової війни й радянської окупації України виконання своєї для цих церков стало неможливим.

Сталінський більшовицький уряд вирішив помститися українським греко-католикам за пошуки порозуміння з німецькою військовою адміністрацією² та підтримку митрополитом Андреем Шептицьким ідеї духовної опіки дивізії СС «Галичина» і надання для цього добре підготовлених капеланів із числа священнослужителів УГКЦ³. До військової управи дивізії увійшов впливовий парох і високоосвічений теолог – отець Василь Лаба (1887 – 1976). Він, за особистим призначенням Глави УГКЦ, очолив душпастирський відділ СС Галичини⁴.

Історичні джерела засвідчують, що, коли, по закінченню війни, Галичина увійшла до складу Радянського Союзу, а УГКЦ очолив митрополит Йосип Сліпий, вона ще більше посилила підтримку УПА. Саме це, на думку згаданого вище дослідника (М. Шкрібляка), «стало головною причиною остаточної ліквідації УГКЦ»⁵. І справді, 6 січня 1945 р. НКВС видав інструкцію «Про активізацію агентурно-слідчої роботи по римо-католицькому духовенству та уніатах», а на початку березня Й. Сталін затвердив інструкцію № 58 «Про заходи щодо приєднання греко-католицьких парафій у СРСР до Російської православної церкви, використання старокатолицької церкви для створення опозиції Ватикану у західних республіках СРСР, зміцнення впливу РПЦ за кордоном»⁶. На виконання доручень наркома держбезпеки УРСР у липні-вересні 1944 р. С. Карін розгорнув широкомасштабну оперативну

¹ Шкрібляк М. Українська Греко-Католицька Церква у другій половині XX століття: перші кроки на шляху до легалізації та повернення втраченого. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-тет, 2023. Т. 47. С. 347–355.

² Гунчак Т. (1993). *У мундирах ворога*. Київ, Час України, 165.

³ *Українська дивізія «Галичина». Історико-публіцистичний збірник* (1994). Ред.-упоряд. М. Слабошпицький, В. Стеценко. Київ-Торонто, 155.

⁴ Там само.

⁵ Шкрібляк М. Українська Греко-Католицька Церква у другій половині XX століття : перші кроки на шляху до легалізації та повернення втраченого.

⁶ Сімдесят. 75 років тому на псевдособорі у Львові Сталін ліквідував Українську греко-католицьку церкву. *Хроніка «невдалої імпрези»*. Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/pidpillya-psevdosobor-likvidatsiya-uhkc/31135399.html> [10 лютого 2023 року].

роботу зі збору інформації про суспільно-політичну діяльність УГКЦ та її співпрацю з німецьким окупаційним режимом.

Але, оскільки УГКЦ очолював знаний у всьому світі ієрарх, радянські спецслужби на арешти ані його самого, ані його найближчого оточення та військових душпастирів не наважувалися¹. Це на якийсь час допомогло капеланському інституту утвердитися, розвинути власні структури та накопичити унікальний досвід. Про що йтиметься нижче у підрозділі «Духовно-моральний супровід і організація церковно-релігійного життя бійців Української Повстанської Армії».

Тут принагідно зазначимо, що масовий терор і репресії почалися відразу після упокоєння Андрея Шептицького. Спочатку навесні 1945 р. заарештували архієпископа Йосифа Сліпого, а згодом і більшість владик УГКЦ. У круговерті цих подій спецслужби вирішили створити Ініціативну групу з ліквідації УГКЦ. Її очолив протопресвітер Гавриїл Костельник (1886–1948)². Отцю Гавриїлу та його однодумцям доручили підготувати проведення Львівського псевдособору. Зібрання мало скасувати рішення Берестейського унійного собору 1596 р. й ухвалити рішення про ліквідацію УГКЦ.

Так і сталося. Хто не захотів перейти під юрисдикцію Російської православної церкви (Сталін назвав її Русская), їх заслали в концтабори, тисячі з них розстріляли, а значна частина перейшла в підпілля. В катакомбному стані УГКЦ проіснувала весни 1946 р. до літа 1989 р. Її Глава – митрополит Йосиф Сліпий – відбував заслання у Красноярському краї аж поки Папа Іоанн XXIII (1958–1963) не запросив українського в'язня сумління на Другий Ватиканський Собор. Радянський уряд не міг відмовити, а тому в січні 1963 р. його відпустили й дозволи покинути СРСР в надії, що виснажений каторгою і тюрмами Йосип Сліпий, помре дорогою або щойно по прибуттю в Рим.

¹ *Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви* (2022). Т. 2 / за загальною редакцією д. іст. н., проф. Миколи Вегеша. Ужгород, 2022, 50.

² Лагодич М. (2013). *Гавриїл Костельник: богослов та філософ. Філософсько-богословська спадщина мислителів XVII-XX ст.*: Чернівці, Чернівецький нац. ун-т, 78-91.

Але Бог був зі своїм сповідником віри. 9 лютого він прибув до Риму. Там узяв участь в роботі Собору (1962–1965) і виступив із проханням про надання УГКЦ статус Патріархату. Але прохання було відхилено.

Повертаючись до критичного аналізу історіографії капеланського руху в Україні, потрібно зауважити, що на основі брутальної фальсифікації подій, що відбувалися у Львові в перші дні німецької окупації С. Даниленко у книзі «Дорогою ганьби і зради» – абсолютно безпідставно звинувачував вояків і душпастирів формацій «Нахтігаль» та «Роланд» у військових злочинах. Ідеолог сталінізму писав, що 18 червня 1941 р. «напередодні виступу капелан (скоріше за все, йдеться про о. Івана Гриньоха) привів батальйон («Нахтігаль» – Р.Р.) убивць до присяги, і вони на хресті та євангелії поклялися у «вірності аж до крові» німецькому фюреру. А морально і духовно до цього їх готував своїми проповідями і закликами сам Владика Митрополит Шептицький. У такий спосіб передовий загін українського буржуазного націоналізму було приведено в бойовий стан до боротьби з комунізмом¹.

Ще далі у фальсифікаціях проти капеланів пішов такий собі К. Дмитрук. У одному із розділів недуже багатой на текст книги монографії «Безбатченки» – він вмістив розділ «Пошук правди про участь українських буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР»². Повторюючи сконструйовані ідеологами сталінського режиму гасла і тези, він, без жодних переконливих доказів, звинуватив українських вояків «Нахтігаль» і митрополита Андрея Шептицького в масових розправах над жителями Львова. «Увірвавшись у перші дні війни до Львова, ватажки «Нахтігаль» разом із своїм капеланом перш за все зробили шанобливий візит владиці... митрополит Шептицький «дав благословення» всім легіонерам». У тому ж дусі та руслі догм комуністичної пропаганди він пише, що начебто українські вояки «Нахтігаль» «чинили масові вбивства цивільних людей, старих, жінок і дітей... Руками націоналістів було знищено

¹ Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. Львів, 1972. С. 185. (= 222 с.

² Дмитрук К. Безбатченки. Львів, 1972. С.172. (= 222 с.

велику групу вчених, поляків за походженням»¹. Заради справедливості мусимо підкреслити, що якусь кількість поляків таки було знищено, але руками військових німецької спецгрупи СС, а не капеланів і військових, які служили в «Нахтігалю».

Загалом радянська історіографія багата на подібного роду праці. Але до них не можна ставитися серйозно, адже то – суцільний фальсифікат і сповнена ідеологічної облуди пропаганда. Водночас ми вважаємо, що замовчувати імена тих, хто роками фальсифікував історіографію і паплюжив капеланську діяльність все ж не варто. До найбільш ярих ненависників інституту капеланства, що функціонував в лоні УГКЦ і українського

У перших рядах цього загону – В. Добричев, Я. Галан, В. Беляєв, В. Масловський. Ці псевдоісторики, виконуючи замовлення сталінсько-більшовицької комуністичної влади, з особливою настирністю таврували український національно-визвольний рух, діяльність частин УПА і оунівського підпілля, капеланську службу та душпастирську опіку у війську.

Ось, що стверджував про українських військових священників Я. Галан: «Ці вороги українського народу, вдягнені в ряси уніатських священників, є організаторами банд українських буржуазних націоналістів, є агентами міжнародної реакції»². Цю ж мантру за ним услід повторює В. Добричев: «Після визволення західних областей України від фашистських загарбників отці-уніати всебічно допомагають буржуазно-націоналістичним бандам. Святоюрський клір стає натхненником злочинної діяльності оунівців»³.

Отже, ми бачимо, що розгляд радянською історіографією діяльності військового духовенства в українських збройних формаціях першої половини ХХ ст. – надзвичайно тенденційний, а точніше – повністю сфальсифікований. Тому звертатися праць істориків і богословів радянського періоду є марним як з погляду джерелознавчого, так і методологічного.

¹ Дмитрук К. Цит. праця. 172-173.

² Галан Я. *Вільна Україна*. Львів. 1945. 8 квітня.

³ Добричев В. У тіні святого Юра. Вид. 2-ге. Львів, 1970. С.197. (= 213 с.

Лише з розвитком національного руху і боротьбою за відродження діяльності питомих історичних українських церков – УГКЦ та УАПЦ, а також за відновлення державності та проголошення Україною декларації про державний суверенітет стало можливим об'єктивне вивчення досвіду капеланського служіння та військово-душпастирства.

За останні десятиліття, а надто ж за роки повномасштабного вторгнення Росії в Україну вдалося суттєво збагатити національну історіографію капеланства потужним пластом наукових праць, присвячених найменше дослідженим подіям буремного періоду в історії нашого національного буття – середини ХХ та першої чверті ХХІ століть.

На особливе місце поправу серед загалу церковних і світських істориків заслуговує національно-визвольна боротьба українського народу за незалежність, державотворча діяльність і військово-будівництво, захист суверенітету Центральної Ради, Гетьманату УНР, ЗУНР, рух Опору під проводом ОУН-УПА, а надто ж феномен духовної опіки, капеланського служіння та душпастирської діяльності в умовах війни Росії проти України, що триває уже більше десяти років поспіль. Чому, власне й присвячено наше дослідження, оформлене як кваліфікаційна магістерська робота.

З українських позицій проблематику військового душпастирства доволі вдало зрефлексував В. Марчук у фундаментальній праці «Церква. Духовність. Нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.». Автор цілком переконливо довів, що «виховна і просвітницька діяльність Української церкви в військовому середовищі в періоди національно-визвольних змагань народу завжди позитивно відбивалася на боєздатності армії». Свої твердження він добре підкріплює конкретними прикладами з історії українського війська від запорізького козацтва до УПА. Дослідник, зокрема, наголошує: «Українське військово-капеланство залишалося духовною підтримкою повстанцям й у період десятилітньої партизанської боротьби УПА проти сталінського режиму»¹.

¹ Марчук В. Церква. Духовність. Нація. Івано-Франківськ, 2004. С. 408-414. (= 460 с.

На окрему увагу і глибше засвоєння змісту претендують праці українських богословів та істориків діаспори і, зокрема, дослідження отця Івана Лебедовича. Український священник-капелан у фундаментальній розвідці «Полеві духовники Української Галицької Армії» (Канада, 1963 р.), окрім власних матеріалів, залучив низку важливих історичних документів, наукових і публіцистичних статей, статей, спогадів багатьох колишніх військових священників різних формацій і передусім Української Галицької Армії. Зібрані ним матеріали рельєфно увиразнюють структуру польового духовенства.

Не менш цінні конкретно-історичні матеріали про діяльність українських капеланів зібрали В. Верига, Р. Колісник, о. Ісидор Нагаєвський, М. Небелюк, П. Содоль та інші. Усі вони знайшли критичну оцінку в монографії та статтях згаданого вище історика Д. Забзалюка та багатьох інших сучасних незаангажованих дослідженнях. Правомірність звернення до наукових праць цієї когорти українських вчених і богословів діаспори зумовлена передусім тим, що вони не лише присвятили свої розвідки саме душпастирській службі українських військових формацій першої половини ХХ ст.¹, а й тим, що вони прагнули справедливо звеличити важку і таку потрібну капеланську службу.

До цього варто додати, що названі автори сповідують християнство, а тому й рефлексують над історичними, соціально-правовими чинниками, світоглядно ціннісним і морально-виховним потенціалом військово душпастирства з позицій біблійної антропології, морального та пастирського богослов'я, що є насправді дуже цінне в межах розкриття теми магістерської роботи.

Це та багато чого іншого і, зокрема методологічні підходи підтверджує необхідність звернення магістранта до їхніх узагальнень і висновків. У контексті спроби переоцінки капеланського руху важливою виявилася

¹ Забзалюк Д. Проблема капеланства в українських військових формаціях першої половини ХХ ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія: Історія. Вип. 1. Тернопіль, 2006. С. 71-76; Забзалюк Д. Духовна опіка воїнів Української Повстанської Армії. *Галичина*. Вип.12. Івано-Франківськ, 2006. С. 13-17.

екстраполяція набутого в минулому століття досвіду військового душпастирства на сучасні здобутки капеланського служіння, напрацьовані за останні роки війни Росії проти України, в тому числі з огляду саме богословської інтерпретації діяльності інституту капеланства, як прикладу спільних зусиль Церкви і ЗСУ, Уряду і Громадянського суспільства загалом.

Що ж до власне джерельної бази дослідження теми магістерської роботи, то найбільший пласт документів про функціонування інституту капеланства в збройних силах різних формацій зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління у Києві. Мусимо зізнатися, що безпосередньо з архівними документами у сховищах і читальних залах ми не працювали. Тому в роботі проаналізовано зміст лише тих документів, які відцифровані і наявні у вільному доступі на сайті Архіву.

Так само на сайтах архівів міст Польщі Чехії, Словаччини виставлено для вивчення окремі документи, які стосуються проблематики магістерської роботи. Значну історичну цінність, зокрема, становлять документи Празького архіву – це різного роду документи і матеріали інтернованих Армії УНР у Польщі і Галицької армії в Чехословаччині. Загалом більше семи тисяч справ, зібраних у 173-х фондах. Звісно річ, що вільному доступі їх кількість дуже обмежена.

Важливі, часом унікальні, документи, які ми цитуємо в роботі запозичені із наукових розвідок сучасних українських дослідників. Вони допомогли нам ґрунтовніше й аргументоване висвітлити специфіку інституційного оформлення капеланського руху й визначити ідейно-релігійні (богословські) засади та суспільно-політичні детермінанти військового душпастирства.

Для формулювання узагальнюючих тверджень до окремих параграфів роботи, зміст яких присвячено здебільшого історії капеланського служіння, ми апелювали до серії книг відомого українського історика, який останні роки своєї інтелектуальної праці присвятив розшифруванню, опису та уведенню науковий обіг документів УПА, які повернулися на рідну землю з діаспори. Йдеться про Нестора Мизака та його монографії, присвячені героїчній боротьбі вояків УПА та їхнім військовим душпастирям. Багато цінної інформації про феномен

військового душпастирства, що увиразнює специфіку формування інституту капеланства в Україні автор виклав у серії із 10-ти книг «За тебе свята Україно»¹.

Окремі документи часто цитуються в наукових і науково-популярних працях і церковних виданнях. Наприклад, «Церква і Нарід», «Місіонар», «Київська Церква», «Світло і Тінь», «Патріархат», «Наша віра», «Православний вісник», «Церква і Суспільство» та ін.

Комплексний історико-богословський аналіз джерел та історіографії присвячених проблематиці військового душпастирства періоду незалежності України дозволив ґрунтовно висвітлити специфіку налагодження відносин релігійних організацій із ЗСУ і, зокрема за останнє десятиліття важких випробувань військовою агресією путінської Росії. Опираючись на низку фундаментальних досліджень, ми спробували доволі ґрунтовно висвітлити головні передумови і чинники, які визначили ідейно-ціннісні засади й практичні механізми становлення інституту капеланства доби незалежності України.

У зв'язку із цим хочемо підкреслити, що історіографію магістерського роботи формує сукупність наукових праць українських вчених в різних галузях знань, які так само з різних позицій і методологічних настанов вивчали досвід капеланської служби та описували суспільно-політичні передумови становлення інституту військового духовенства ЗСУ.

Зважаючи на різноплановість наукових матеріалів, ми поділили історіографію інституційного оформлення військової капеланської служби в незалежній Україні на два провідні напрями, а саме: наукові праці, в яких висвітлено різні аспекти становлення моделі відносин Церкви і ЗСУ у зв'язку із політичним курсом держави на входження в НАТО. Це, здебільшого, наукові розробки монографічного характеру українських богословів, релігієзнавців, політологів, і, звісно ж, військових фахівців і експертів. Йдеться передусім про монографії та фахові публікації співробітників Науково-Дослідного Центру Гуманітарних Проблем Збройних Сил України

¹ Колекція книг про ОУН-УПА "За тебе, свята Україно". URL : <https://reibert.info/threads/kolekcija-knig-pro-oun-upa-za-tebe-svjata-ukrajino.1070106/>

(НДЦ ГП ЗСУ). Однією із фундаментальних праць можна вважати монографію «Душпастирська опіка у Збройних Силах України: досвід, проблеми, перспективи»¹.

Матеріал цієї монографії виявився корисним для нас, зокрема, для уточнення змісту концептуальних засад та визначення загальних проблеми впровадження інституту душпастирської опіки, над розв'язанням яких працює не лише держава та командування ЗСУ, а й українські національнозорієнтовані церкви та громадянські інституції. Автори дають чіткі визначення поняттям і категоріям, що характеризують специфіку військового капеланства, ґрунтовно досліджують специфіку співпраці між науково-освітніми богословськими центрами, державними установами та структурними підрозділами ЗСУ. Опираючись на низку нормативно правових актів, описують структуру та функції душпастирської практики у військових формуваннях. Доволі широко обговорюються питання щодо сформованого за останнє десятиліття досвіду задоволення духовних потреб військових у ЗСУ та вдома, під час реабілітації². Значну увагу приділено історико-соціологічній об'єктивації результатів соціологічних досліджень щодо динаміки задоволення релігійних потреб військовослужбовців так званого періоду АТО³. Однак це, назване авторами комплексне дослідження, що мало на меті всебічне висвітлення специфіки душпастирської опіки в ЗСУ, узагальнення набутого досвіду тощо також доволі побіжно, щоби не сказати, обминає зовсім богословський, соціально-релігійний і духовно-моральний аспекти військового капеланства.

Подібною за методологічними підходами та ідейно-ціннісним спрямуванням є колективна монографія «Релігієзнавчі проблеми військово-соціального управління»⁴, щоправда її автори – В. Баранівський та

¹ Кротиков В. Душпастирська опіка у Збройних Силах України: досвід, проблеми, перспективи. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2019. 258 с.

² Кротиков В. Цит. праця. С. 92-121.

³ Кротиков В. Цит. праця. С. 134-141.

⁴ Баранівський В. Ф., Прибутко П. С. Релігієзнавчі проблеми військово-соціального управління : монографія. Київ : Золоті Ворота, 2013. 312 с.

П. Прибутко – все ж так частіше апелюють до духовно-релігійних підвалин військово душпастирства. Монографія містить, зокрема й важливі відомості про стан релігійності та параметри взаємодії релігії і суспільства, ЗСУ з церковно-релігійними, роль та значення релігійного чинника у військово-соціальному управлінні тощо.

Головна хиба, на наш погляд цієї праці – поверхневий аналіз сутності й особливостей капеланського служіння, що має зовсім інші детермінанти, аніж конфесійна приналежність. У роботі також немає висновків, які би підтверджували переваги і сильні сторони військового капеланства. Як правомірно, але доволі дипломатично висловився про цю працю О. Ворошук, її «автори недостатньо дослідили позитивні чинники присутності капеланів у збройних силах»¹. На його думку, одна із важливих прогалин авторів – у тому, що обминули з'ясування впливу військових душпастирів на формування морально-психологічного стану військовослужбовців, а натомість розповідають, чому державі не варто впроваджувати та підтримувати інститут військового духовенства (капеланства) в ЗСУ².

Нас зацікавили критичні висновки О. Ворошука на адресу В. Баранівського та П. Прибутка і вирішили самі проаналізувати зміст згаданої вище монографії. В результаті чого склалося стійке враження, що працю вони написали в контексті тих наративів, які суспільству нав'язували ідеологи режиму Кучми-Медведчука-Януковича, яким не потрібна була ні сильна Армія, ні євроінтеграція, ні вступ України в НАТО. Як не прикро визнавати, але подібних монографій є більше. Так само натиражували десятки, а той тисячі різного роду матеріалів ті, які писали про особливу підтримку та співпрацю і ЗСУ ворожої до України церкви – тієї, що сама себе називає «Українською» православною церквою, але досі перебуває в канонічній

¹ Ворошук О. М. Становлення інституту військового духовенства (капеланської служби) Збройних Сил України (1991–2017 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 253 Військове управління (за видами збройних сил). Київ : Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, 2021. С. 34. (= 264 с. + додатки.

² Там само.

залежності від кривавого Московського патріархату. Певна річ, що ми їх не згадуємо і, тим паче, не аналізуємо.

Важливими в рамках глибшого розкриття теми магістерської роботи можуть бути праці С. Здіорука. Їх насправді – доволі багато¹, однак ми апелюємо здебільшого до монографії «Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття»² і, згаданого вище Д. Забзалюка «Душпастирська служба українських військових формацій першої половини XX століття»³. Перший здійснив важливі кроки на шляху до узагальнення проблеми функціонування та розвитку налагоджених за останню чверть XX ст. взаємин між Церквою і Державою, включаючи ЗСУ. Критичному аналізу автор піддав також шляхи поглиблення цієї співпраці та обґрунтував важливість духовно-гуманітарної підготовка військовослужбовців в контексті сучасних українських реалії та з урахуванням стратегічних пріоритетів державної політики щодо модернізації ЗСУ⁴, а також, за твердженнями О. Ворощука, запропонував «авторську модель інституту військового духовенства (капеланства) у Воєнній організації України» з певним алгоритмом впровадження⁵. Мине беремося судити наскільки ефективними можуть бути обґрунтовані С. Здіоруком кроки і механізми впровадження моделі військового душпастирства, наскільки вони актуальні сьогодні, адже розроблялися вони станом на 2015-2016 рр., але в межах магістерської роботи більш корисними видається його підхід до розуміння душпастирської опіки особового складу ЗСУ, який за переконанням С. Здіорука, має розглядатися

¹ Здіорук С. Проблеми організації служби військових капеланів України в умовах агресії Російської Федерації. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-08/kapelanu-d05c2.pdf>; Здіорук С. Служба військових капеланів у воєнній організації української держави: необхідність, можливості та перспективи. Гуманітарний розвиток. 2014. № 5. С. 122–151; Здіорук С. Служба військових капеланів: досвід функціонування в іноземних збройних силах. Стратегічні пріоритети. 2009. № 1 (10). С. 236–245; Здіорук С. І. Духовно-гуманітарна підготовка військовослужбовців: українські реалії та перспективи. Стратегічні пріоритети. 2016. № 3 (40). С. 156–162.

² Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття : монографія. Київ : Знання України, 2005. 551 с.

³ Забзалюк Д. Душпастирська служба українських військових формацій першої половини XX ст. : монографія. Львів : Львів: ДУВС, 2012. 188 с.

⁴ Ворошук О. М. Становлення інституту військового духовенства (капеланської служби) Збройних Сил України. С. 35.

⁵ Ворошук О. Цит. праця. С. 35-36.

як цілісний процес, невід’ємною складовою якою є задоволення внутрішніх релігійних потреб священнослужитів¹.

Окремі аспекти військово-релігійних відносин висвітлені в уже неодноразово згаданого Д. Забзалюка «Душпастирська служба українських військових формацій першої половини ХХ ст.»². Тому тут, принагідно, лише підкреслимо важливість врахування досвіду функціонування інституту капеланства у військових формаціях України, який насправді доволі скрупульозно описаний автором. Це – важливо з огляду саме на те, і науковці (світські та релігійні), і військові експерти та практикуючі капелани працюють над пошуком нової ефективної моделі відносин Церкви і Держави заради зміцнення духу та боєздатності військовослужбовців, а головне – збереження їхнього життя та здоров’я, духовного захисту та моральної підтримки.

Окрім згаданих вище авторів, чиї праці ґрунтовніше за інші проаналізовано в розділі, останніми роками над розробкою теоретичних і прикладних аспектів військового капеланства працюють М. Васін, Р. Ващук, Л. Владиченко, В. Єленський та ін. Але їхні праці мають більше історико-культурологічний, соціально-правовий і філософський контекст, а богословські аспекти, якщо й присутні, то хибують доволі поверхневим аналізом і трактуваннями важливих ідейно-ціннісних засад душпастирського служіння. І це – природньо, адже ці автори, як правило, не мають базової богословської освіти, не говорячи вже про досвід практичного душпастирства.

Надзвичайно важливий проект було зреалізовано силами науковців Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича під керівництвом Ірини Горохолінської «Соціальна функціональність релігії в умовах масштабних небезпек: ідейно-теоретичний та практичний виміри» за 2021-2023 рр.». Колектив молодих вчених поставив перед собою завдання комплексно дослідити соціальну функціональність релігії в умовах

¹ Здіорук С. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні ХХІ століття : монографія. Київ : Знання України, 2005. 551 с.

² Забзалюк Д. Душпастирська служба українських військових формацій першої половини ХХ ст. : монографія. Львів : Львів: ДУВС, 2012. 188 с.

масштабних небезпек, що можуть мати не лише природне, а й суспільне походження. В результаті вдалося експлікувати ідейні та соціально-комунікативні закономірності взаємовпливу релігії (релігійності) і соціальних інституцій для спільного напрацювання ефективних механізмів подолання загроз фізичному й ментальному здоров'ю особистості і, зокрема військовослужбовців. Важливими результатами стало «окреслення індикаторів змін в облаштуванні комунікативного середовища релігійних спільнот в умовах епідемій, стихійних лих та воєнних конфліктів та виявлено позитивні (а також і руйнівні) факти взаємодії із соціумом релігійних лідерів»¹ (на ґрунті опитувань та контент-аналізу).

Прогалини в цьому сегменті компенсують проповіді українських церковних ієрархів та духовенства, а також богословів, які працюють на кафедрах, на освітніх програмах, де здійснюється підготовка богословів і священнослужителів та практикується постійна комунікація й обмін досвідом у межах проведення різних наукових форумів, зустрічей, круглих столів, конференцій, семінарів тощо.

У цьому контексті на визнання заслуговують такі ЗВО, як Національний Педагогічний університет Драгоманова (м. Київ), Український Католицький Університет (м. Львів), Академія Івана Золотоустого (м. Ів.-Франківськ), Національний університет «Острозька академія» (м. Острог). І, певна річ, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

За нашими спостереженнями, саме він дав українському суспільству військових капеланів більше, ніж будь-який інший із названих і не названих нами науково-освітніх закладів.

Українська нація і Чернівецький національний університет справді мають чим пишатися, бо виховали велику плеяду новітніх Героїв, які віддали своє життя за Україну. На жаль, війна і горе торкнулося всього колективу Університету:

¹ Соціальна функціональність релігії в умовах масштабних небезпек: ідейно-теоретичний та практичний виміри. Облікова картка НДДКР. URL : <file:///C:/Users/User/Downloads/0224U001303.pdf>

кожен факультет оплакував втрату своїх випускників – Героїв України. Це видно, принаймні, з електронної «Книги Пам'яті», створеної закладом.

Тому тут, на останок цього розділу, хочу наголосити лише на тому, що не так давно відроджений (1993 р.) і структурно невеликий Філософсько-теологічний факультет втратив аж шість своїх випускників, серед яких: священник Михайло Гергелюк та священнодиякон Анатолій Вайпан; кандидат юридичних наук, доцент Сергій Місевич, магістри за різними освітніми програмами – Віталій Крутофіст (релігієзнавство) та Пилип Стахов (культурологія), здобувач бакалаврського рівня за спеціальністю «богослов'я» Віталій Лисюк¹.

Саме повага до Чернівецької богословської школи, як особливого середовища освіти і виховання, до тих хто тут навчає і навчаються, пошана до подвигів і пам'яті її Випускників – новітніх Героїв України – стала для мене головною спонукою написати магістерську роботу про феномен військового душпастирства і специфіку формування інституту капеланства в історико-богословському ключі. Це дає нам підстави стверджувати про здійснення перших кроків на шляху до комплексного і збалансованого вивчення теорії та практики капеланського служіння на засадах морального й пастирського богослов'я, враховуючи недоторканність релігійних прав і свобод кожної людини-громадянина та парадигму плюральності та інклюзивності суспільних відносин, в тому числі співпраці Церкви (релігійних організацій) і Держави.

Отже, загальний огляд історіографії та джерельної бази, дає підстави стверджувати що проблематика капеланського руху ще не знайшла свого цілісного аналізу й переоцінки. І це тоді, коли діяльність військових душпастирів – постає не лише важливою сторінкою в історії боротьби українського народу, а й сповнена прикладів героїзму, відваги та жертвовного служіння. Свідченням цьому є велика кількість загиблих військових капеланів у російсько-українській війні. Серед загиблих Українських героїв – шість

¹ Книга пам'яті Героїв України. URL : <https://www.chnu.edu.ua/universytet/zahalni-vidomosti/knyha-pamiati-heroiv-ukrainy/>

випускників Богословського відділення Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, де автор роботи має за велику честь навчатися. Це – ієрей Михайло Гергелюк, священнодиякон Анатолій Вайпан, Віталій Крутофіст, Сергій Місевич, Віктор Лисюк, Пилип Стахов,

Між тим, наш головний задум полягав у здійсненні самостійного комплексного дослідження, яке б виконувало щонайменше дві функції, перша з яких – відтворення невідомих сторінок історії про становлення й особливості розвитку військової капеланської служби в Україні та формування національного досвіду військового душпастирства, а друга – закладення передумов для зняття нашарування заангажованої радянської та пострадянської історіографії капеланського руху в Україні, що дуже важливо в контексті ідеологічного протистояння кліру і мирян так званої «Української» православної церкви Московського патріархату, яка через свою колабораціоністську позицію, не підтримує капеланське представництво в ЗСУ.

1.2. Джерельна база богословського підґрунтя та військово-правової інтерпретації капеланської служби

Джерельна база дослідження – доволі різнопланова.

Та, оскільки робота має богословський характер, найбільш цитованими об'єктивно стали Святе Письмо (Біблія), проповіді духовних осіб та очільників релігійних організацій, Постанови Синодів, релігійних конференцій, заяви очільників церков¹, відозви, декларації, статuti і багато інших документів, які увиразнюють саме ідейно-сміслову, морально-ціннісну природу військового капеланства, а також суто релігійно-практичну компоненту звершення душпастирського служіння.

¹ Держава має чітко визначити роль капеланства в українській армії – Епіфаній.
URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2833028-derzava-mae->

Важливим комплексом джерел виступають документи, які засвідчують еволюцію державно-конфесійної співпраці на шляху до інституційного оформлення та розвою військово капеланської служби, серед яких варто назвати алгоритми, наприклад, про допуск священників до військових частин ЗСУ¹ або про погодження та направлення в зону бойових дій священнослужителів на добровільних засадах².

Враховуючи їхнє походження і рівень інформативності саме в контексті розкриття та розв'язання основних завдань магістерської роботи, ми подаємо перелік лише тих, які вплинули на обґрунтування елементів новизни та формулювання узагальнюючих висновків і тверджень, що винесені на захист.

До цієї групи джерел належить також низка директив Міністра оборони України³, доповідей, службових і науково-експертних записок, доповідних, а також офіційних звітів про результати науково-дослідних робіт у справі військового душпастирства та особливостей функціонування інституту капеланської служби, починаючи з кінця 90-х років XX ст.⁴.

¹ Алгоритм допуску священників до військових частин ЗС України, затверджений Начальником Генерального штабу – Головнокомандувачем ЗС України від 03.08.2015 р. № 22765.

² Алгоритм погодження та направлення в зону бойових дій на добровільних засадах священнослужителів церков – членів Ради у справах душпастирської опіки при МО України на період відсутності штатного військового духовенства (капеланства), затверджений Міністром оборони України від 03.08.2015 р. № 14866/з.

³ Директива Міністра оборони України № Д-25 від 21 квітня 2006 року «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України». URL : <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/normativni-dokumenty-ta-metodichni-rekomendaczii/2014/07/08/direktiva-mou-pro-vporyadkuvannya-pitan->; Директива МОУ «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців ЗСУ» (2006 року). URL : <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/normativni-dokumenty-ta-metodichni-rekomendaczii/2014/07/08/direktiva-mou-pro-vporyadkuvannya-pitan-zadovolennya-religijnih-potreb-vijskovosluzhbovcziv-zs/>.

⁴ Звіт з науково-дослідної роботи «Проблема реалізації права військовослужбовця на свободу совісті та віросповідання у процесі демократизації Збройних Сил України» (шифр “Забезпечення”) (проміжний). Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 1996. 28 с.; Звіт з науково-дослідної роботи «Проблема реалізації права військовослужбовця на свободу совісті та віросповідання у процесі демократизації Збройних Сил України» (шифр “Забезпечення”) (підсумковий). Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 1997. 89 с.; Звіт з науково-дослідної роботи «Соціальний механізм реалізації державної програми реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року» (шифр “Соціальний механізм”) (підсумковий). Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2003. 220 с.; Звіт про науково-дослідну роботу «Обґрунтування системи формування іміджу Збройних Сил України» (шифр “Імідж”) (остаточний). Київ : НУОУ, 2018. 391 с.; Звіт про науково-дослідну роботу «Обґрунтування системи оцінювання суспільно-політичної обстановки в районах дислокації військ (сил) під час виконання ними завдань за призначенням, адаптованої до стандартів НАТО» (шифр “Обстановка”) (остаточний). Київ : НУОУ, 2019. 256 с.

Важливими документами, які унаочнюють особливості розвитку інституту військової капеланської служби є накази Командування та Міністерства оборони України¹, Положення про різні дорадчі структури, ради, громадські організації і т. ін., які ставити перед собою цілі допомагати державі та Армії розвивати інститут душпастирства в українському війську².

Між тим, базовими документами для дослідження теми військової капеланської служби все є Закони України «Про службу військового капеланства»³ «Про свободу совісті та релігійні організації»⁴, «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», а також документи, які мають концептуальний характер – Соціальні концепції (доктрини) Церков і релігійних організацій, Концепція соціальної соціально-психологічної служби Збройних Сил України, концепцію гуманітарного і соціального розвитку у Збройних Силах України тощо.

Також у роботі використані матеріали зібрані та узагальнені автором у процесі багаторічної координації діяльності інституту капеланства.

Ми розуміємо, що для багатьох критиків їхня результативність може видатися сумнівною, але не для нас. Адже в їх доборі, накопиченню, збереженню та використанні ми суворо дотримувалися і дотримуємося євангельських настанов і, зокрема золотого правила, проголошеного Ісусом Христом в Нагірній проповіді: «чиніть так, якби ви хотіли, щоби чинили вам»

¹ Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 20.11.2018 №417 «Про затвердження Положення про духовні центри Збройних Сил України» URL: <https://dovidnykmpz.info/zagalni/nakaz-heneral-noho-shtabu-zbroynykh-syl-ukrainy-vid-20-11-2018-417-pro-zatverdzhennia-polozhennia-pro-dukhovni-tsentry-zbroynykh-syl-ukrainy/>; Наказ Міністерства оборони України «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства оборони України від 07.07.2015 № 320» від 10 квітня 2017 р. № 216.; Наказ Міністерства оборони України “Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України” від 14 грудня 2016 р., № 685. URL: <http://www.mil.gov.ua>; Наказ Міністерства оборони України від 27.01.2015 № 40 “Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України”. URL: https://www.mil.gov.ua/content/other/MOU40_2015.pdf

² Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0115322-09#Text>; Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki/2014/07/08/polozhennya-pro-radu-uspravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini>

³ Закон України «Про Службу військового капеланства». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>

⁴ Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>

(Мт. 7: 12, або Лк. 6: 31), принципів академічної доброчесності, кодексу честі військовослужбовця та приписів багатьох інших нормативно-правових актів, документів та інструкцій.

Загалом джерельна база магістерської роботи є доволі репрезентативна, що дозволяє чітко простежити природу феномену свійського душпастирства, специфіку становлення та розвитку інституту капеланства в добу незалежності України та формування унікального національного досвіду військової капеланської служби в умовах військової агресії Росії проти України, яка триває вже цілих десять років, а знищення всього українського – від часу появи на мапі світу Московії з її великодержавними імперськими амбіціями на сторожі яких упродовж віків стоїть її казенна церква.

Історичні свідчення, які ми поклали в основу дослідження дозволяє не лише ґрунтовно витлумачити ідейно-богословські засади, а й описати нормативно-правове підґрунтя розвою військової капеланської служби, з'ясувати особливості, провідні форми та рівні задоволення релігійних потреб військовослужбовців в умовах війни та простежити еволюцію інституту військового духовенства доби державної незалежності України та героїчної боротьби за її цілісність і суверенітет.

Розділ 2.

БОГОСЛОВСЬКЕ ПІДҐРУНТЯ

І СУСПІЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНСТВА В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

2. 1. Військове духовенство дивізії СС «Галичина» та Першої дивізії Української Національної Армії

Досвід душпастирства серед українських священників сформувався на давній традиції, освяченій рідною Українською Церквою та її душпастирями.

Попри те, що український народ ніколи не провадив загарбницькі війни, українці з прадіда-діда вміли шанувати героїзм, своїх предків і з особливою шаную та повагою ставитися до Воїнів-Захистників. Звісно, що цієї культури навчала Церква. Богослови, церковні ієрархи створили ідейно-богословське підґрунтя воїнської честі та гідного вшанування цієї професії, а радше покликання – захищати рідну Батьківщину. Виходячи з цього, Українська Церква, постійно дбала про задоволення внутрішніх духовних потреб вояків.

Кращі зразки душпастирської опіки викристалізувався в XX ст., здебільшого, у горнилі двох Світових воєн, а також під впливом різних суспільно-політичних протистоянь, революцій, муравйовщини, кривавого комуно-більшовицького терору і вражаючих за масштабами і жорстокістю репресій радянської влади. Та які би потрясіння не випадали на долю народу чи окремої людини, вони завжди потребували духовної опіки, розради, молитви, сповіді, а отже, опіки Церкви.

У контексті переговорів між нацистською Німеччиною та комуно-більшовицьким СРСР, Гітлер робив усе, щоби приспати пильність останнього. Тим часом Фюрер німецької нації у сподіваннях на короткотривалу військову операцію та швидку перемогу над Й. Сталіним, відкидав пропозиції Генерального штабу і III Рейху про залучення до війни проти сталінського більшовизму поневолених народів, зокрема українського. Але, як

стверджують дослідники, «за його спиною, шеф абверу В. Канаріс, рейхсфюрер СС Г. Гіммлер напередодні війни пішли назустріч намірам Проводу ОУН-Б сформувати власні військові частини»¹. І справді постановою Другого Великого Збору ОУН, що відбувся у 1-4 квітня 1941 р. у Кракові, на якому Головою Проводу обрали Степана Бандеру, було визначено, що ОУН «організує й вишколює власну військову силу»², перед якою постали два найважливіші завдання: 1) збройна боротьба ОУН за перемогу Української Національної Революції; 2) здобуття Української Державності і стати ядром Української Армії в Українській Державі.

Представник Проводу українських націоналістів Микола Лебець, який тієї пори був керівником Служби безпеки ОУН на переговорах німецьким урядом заявив, що Провід має по всій Україні не менше 20 – 30 тисяч загартованих і добре вишколених активістів, які готові стати до лав Української Армії для боротьби із комуно-більшовизму. Захоплений ідеєю створення сильного військового легіону, він наполягав на санкціонуванні її військової діяльності. Німці боялися військової сили і звитяги українців, тому дозволили сформувати тільки батальйон імені Євгена Коновальця.

Батальйон функціонував у таборі Нойгаммері. Українці настільки гарно співали українських стрілецьких повстанських пісень, що батальйон назвали «Нахтігаль / Словей». Але, як пише автор енциклопедичної статті І. Патриляк, співали, як соловії, а билися як гірські орли. Тому німці настільки заслуховувалися їхнім співом, настільки поринали в дивовиж і страх від їхньої звитяги і жертковності³.

Очоловав батальйон майбутній командувач УПА Генерал Роман Шухевич (1943 – 1950), а також представники від німецької сторони: оберлейтенанти Теодор Оберлендер (професор Кенігсберзького університету) і Ганс-Альбрехт Герцнер. На момент створення це – перший з іноземних

¹ Забзалюк Д. Душпастирська служба українських військових формацій першої половини ХХ ст. : монографія. Львів : Львів: ДУВС, 2012. С. 78.

² Забзалюк Д. Цит. праця. С. 78-79.

³ Патриляк І. Нахтігаль. *Енциклопедія історії України*: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2010. С. 502. 728 с.: іл..

легіонів Вермахту, склав 330 добровольців¹. І саме за підтримки прагнень українців, які увійшли до складу батальйону, було впроваджено посаду військового капелана.

Це був виняток, бо Німецькій армії штатну капеланську одиницю призначали з розрахунку на 15 тисяч військових, тобто один військовий душпастир – на дивізію. На вимогу військових українців їхнім душпастирем став священник Іван Гриньох родом із Радехівщини². Йому тоді саме виповнилося 33 роки. Отець Іван Гриньох був надзвичайно ерудований душпастир. Він навчався в Львівській духовній семінарії, а пізніше студіював богослов'я в Інсбруцькому університеті. Здобувши високі богословські студії, служив у Галичі та викладав у Греко-Католицькій Богословській Академії (м. Львів)³. До того ж він мав добру комунікацію та приятельські стосунки з Предстоятелем Церкви Митрополитом Андреем Шептицьким, а тому мешкав у палатах собору св. Юра. І, щойно окупаційна Красна армія увійшла до Львова, парох погодився на капеланське служіння в Українському легіоні. Для цього спочатку перебрався до Генеральної Губернії, а навесні 1941 р. прибув у Нойгаммер, де було організовано штаб-квартиру духовної опіки українських вояків⁴.

За «Нахтігальем» послідувало створення нових батальйонів із числа українців. Так наприкінці квітня 1941 р. в Австрії було створено легіон «Роланд», командування яким перебрав сотник Євген Побігуший. Капеланом військового утворення призначили отця Івана-Всеволода Дурбака⁵. Майбутній парох і капелан народився на Тернопільщині. Був учасником визвольних змагань в Галичині 1918–1919 рр. і капеланом полонених стрільців УГА в Модліні. Надзвичайно досвідчений священник,

¹ Патриляк І. Нахтігаль. *Енциклопедія історії України*. Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2010. С. 502-503. 728 с.: іл..

²Забзалюк Д. Душпастирська служба українських військових формацій першої половини ХХ ст. : монографія. Львів : Львів: ДУВС, 2012. С. 79.

³ Гриньох Іван, священник. URL : <https://100krokov.info/2017/12/hrynoh-ivan-svyaschenyk/>

⁴ Там само.

⁵ Капелани та духовна опіка в Українській Дивізії військ СС «Галичина». URL : <https://www.istpravda.com.ua/research/2010/11/25/6325/>

який увійшов і історію українського капеланського руху як блискучий парох-педагог, який зробив значний внесок у підтримку морально-бойового духу вояків легіону «Роланд» і не тільки¹.

За домовленістю із Митрополитом Андреем Шептицький греко-католицьке духовенство доволі швидко освоїло всі сфери, де потрібен був душпастирський супровід. Військові священники УГКЦ несли капеланську службу у штабі дивізії (це – отці Мирон Левенець і Любомир Сивенький); у 29-му полку капеланом служив отець Ізидор Нагаєвський (талановитий церковний історик і вчений). У 30-му полку обов'язки військового душпастиря виконував отець Михайло Ратушинський, а в 31-му – отець Богдан Левицький².

Капеланську службу в артилерійському полку здійснював отець Емануїл Кордуба, а запасного полку – отці-капелани Олександр Бабій, Давид Ковалюк та Олексій Маркевич. Дивізія мала також польовий запасний курінь, капеланом якого був священник Юліян Габрусевич. Варто зауважити, що з 17 липня по 4 листопада 1944 р. військовий душпастир разом із понад тисячу вояками був передислокований до танкової дивізії СС «Вікінг»³. Цікаво, що окремо діяв табір вишкілу поліцейських. Його називали табором вишкілу чотирьох «поліційних полків». Душпастирською опікою в полках займалися священники Осип Карпінський, згаданий вище Всеволод-Іван Дурбак (після розформування легіону ДУН), а також о. Йосип Голойда та о. Давид Ковалюк⁴. Серед прославлених життям, священничим і капеланським служінням багато військових душпастирів загинули на полях бою. Зокрема, отець Василь Лещинин (капелан артилерійського полку), о. Всеволод-Іван Дурбак та ін. Багато отримали поранення, наприклад, о. Йосип Кладочний (30-

¹ Капелани та духовна опіка в Українській Дивізії військ СС «Галичина». URL : <https://www.istpravda.com.ua/research/2010/11/25/6325/>

² Патриляк І. Нахтігаль. *Енциклопедія історії України*. Т. 7. С. 503.

³ Колісник Р. Військова Управа та українська дивізія «Галичина». Торонто: Наукове товариство ім. Шевченка в Канаді, 1990. Т. 30. С. 90. (=168с.

⁴ Капелани та духовна опіка в Українській Дивізії військ СС «Галичина». URL : <https://www.istpravda.com.ua/research/2010/11/25/6325/>

й полк), о. Михайло Левенець та ін. Вдалося повернути на рідну землю живим о. Богдану Левицькому (31-й полк)¹.

Аналізуючи біографії та історичні документи, ми дійшли висновку, що в інституті душпастирства практикували режим ротації. А також те, що й у «Нахтігалю», і в «Роланді» були різні віросповіданням вояки. Але найбільше все ж таки українських греко-католиків. Греко-католицькі капелани з великою повагою ставилися до сумління православних. А тому підтримали ініціативу Військової Управи щодо направлення для задоволення їхніх релігійних потреб і духовно-моральної опіки капелана. В результаті Архієпископ Краківський, Лемківський і Львівський Палладій (Камінський) призначив православного священика Олександра Новіцького. Проте Рейхсфюрер-СС Г. Гімлер, який з недовірою ставився до РПЦ Сталінської формації, наклав вето це призначення.

Між тим, православні капелани у війську все ж з'явилися. Це сталося влітку 1945 р. після того, як до складу Дивізії СС «Галичина» інкорпоровали Волинський легіон. Але тих капеланів ніхто не призначав. Вони прийшли разом із військовими легіону. То були священики Палладій Дубицький та Іов Скакальський. Діяльність першого невдовзі легалізували – штабний генерал Павло Шандрук видав приказ про його призначення капеланом полку, яким сам командував. Отець Іов служив у дивізії капеланом, фактично, до завершення. Але наостанок потрапив у полон Англійської Армії².

Отже, в період піднесення національно-визвольної боротьби українського народу Бу мовах радянсько-більшовицької та німецько-фашистської окупації загострювалася потреба у стратифікації та оновлення змісту богословських засад функціонування військового душпастирства. На прикладі військового духовенства, яке здійснювало душпастирську опіку у формування дивізій СС «Галичина», Української Національної Армії та Української Повстанської Армії було сформовано та викрісталізовано

¹ Колісник Р. Військова Управа та українська дивізія «Галичина». С. 90.

² Капелани та духовна опіка в Українській Дивізії військ СС «Галичина».
URL : <https://www.istpravda.com.ua/research/2010/11/25/6325/>

унікальний досвід, який можна вважати українським національним дослідом військового капеланства. Його засвоєння – актуальне в сьогоденних умовах війни Росії проти України, оскільки має вагомий не лише морально-виховний потенціал, а й суспільно-практичне застосування.

2. 2. Духовно-моральний супровід і організація церковно-релігійного життя бійців Української Повстанської Армії

Головним капеланом спочатку Дивізії, а згодом УПА був надзвичайно талановитий священник, доктор богослов'я (патролог і каноніст) о. Василь Лаба¹.

Це – людина особливої долі, волі, боротьби, проникливого розумом і безстрашного серця. Практику військового душпастирства отець почав здійснювати в роки I Світової війни. Він служив капеланом 36-го Коломийського стрілецького полку в Цісарській Армії. Разом із військовими брав участь в боях на Італійському фронті. В перші дні листопада 1918 року разом з полком потрапили в полон.

А коли, у лютому 1919 р., повернувся на рідну землю, то став польовим душпастирем для військових УГА, а по смерті капелана отця М. Їжака – наприкінці грудня 1919 року – зайняв посаду начального капелана Армії з титулом «Генеральний вікарій Української Галицької Армії». Після розпуску УГА, з 1920 року о. Василь Лаба працював на посадах доцента та професора, викладаючи богословські студії у Львівській Греко-Католицькій Духовній Семінарії (з 1928 – Академії). Дуже плідно працював над створенням наукових і навчально-методичних праць. Друкувався і був дійсним членом НТШ ім. Т. Шевченка.

¹ ЛАБА Василь. *Енциклопедія історії України*: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2009. С. 92. (790 с.: іл.

Під час Другої світової війни (упродовж 1943–1945 рр.) займав посаду Генерального вікарія Українських військових частин і начальним духівником дивізії «Галичина» у званні майора. Навесні 1943 під час святкування Великодня отець-капелан у присутності Митрополита Йосипа Сліпого священник Василь Лаба виголосив проповідь у церкві святого Юра, у якій зазначив таке: «Після того, як пролунали великодні дзвони і прогомоніли воскресні пісні, ми знову вертаємося до головного церковного гімну, який проголошує: «Цей день, єго же сотвори Господь, возрадуємося і возвеселімося в нім». Але чому ж маємо радіти в цей такий важкий воєнний час. Найперше тому, що ми одержали змогу створити стрілецьку Дивізію. А це – Воскресіння Української Галицької Армії, це повернення до наших славних військових традицій»¹.

По війні отець Василь Лаба жив у еміграції, скрізь і завжди наполегливо працюючи на славу Українського народу та його рідної Церкви. Він зумів заснувати та стати першим ректором Української духовної семінарії у німецьких містах Гіршберзі та Кулемборзі. Переїхавши в Канаду, займав посаду Вікарія Едмонтонської Єпархії, заснував і тривалий час був провідним активістом мирянського об'єднання «Братство українців-католиків у Канаді».

Мало не до смерті підтримував зв'язки з Митрополитом Йосипом Сліпим. Вважається, що він один із небагатьох, хто належали до «до вузького кола осіб, наближених до кардинала Й. Сліпого» і що Глава УГКЦ високо цінував отця Василя Лабу як військового душпастиря, богослова та адміністратора².

Виходячи із головних дослідницьких завдань, розв'язанню яких присвячено другий розділ, охарактеризувавши основні постаті військового душпастирства періоду національно-визвольного руху другої половини ХХ століття на прикладі функціонування інституту військового капеланства дивізії СС «Галичина» та Першої дивізії Української Національної Армії, вважаємо за доцільне більш ґрунтовано підійти до визначення особливостей

¹ Капелани та духовна опіка в Українській Дивізії військ СС «Галичина». URL :

<https://www.istpravda.com.ua/research/2010/11/25/6325/>; ЛАБА Василь. *Енциклопедія історії України*. С.92.

² ЛАБА Василь. *Енциклопедія історії України*: Т. 6. С. 92.

духовно-морального супроводу й організації церковно-релігійного життя бійців Української Повстанської Армії.

Перше ніж перейдемо до викладу матеріалу по суті, зауважимо, що аналіз цієї проблематики ускладнений багатьма чинниками, а найголовніше браком архівних джерел та обмеженістю доступу автора до тих, які є відкритими й навіть частково описані. Тому наші узагальнення не претендують на абсолютну науковість і довершеність, проте їх можна справедливо вважати пропедевтичними увідними у проблему військового капеланства твердженнями, що мають елементи новизни.

Розкрити специфіку духовної опіки та задоволення релігійних потреб бійців УПА ми спробували через рельєфне увиразнення обов'язків військових душпастирів. Критичне дослідження історичних документів (розпоряджень, звітів, оперативних доповідних записок, спогадів тощо) дає підстави стверджувати, що капелани, як правило, кожної неділі звершували Службу Божу (Святу Літургію), виголошували проповідь та проводили патріотичні, укріплючі зміцнювальні духовно гомілії. Богослужіння можна було звершувати і в інші дні, але точно не тоді, коли заплановані вишкіл курсантів. Священник, який би він мав духовний авторитет, він мав отримати згоду на від командира на будь-яку дію чи захід¹.

Була чітко продумана логістика. Якщо військові підрозділи знаходилися географічно віддалені від штабу полку, а значить і закріпленого за полком військового душпастиря, то їм гарантувалося право відвідувати найближчі греко-католицькі церкви та римо-католицькі костели. Проте полковий капелан зобов'язувався попередньо домовлятися із настоятелями, до яких могли прийти на службі військові.

Значну увагу командування приділяло виховній роботі з особовим складом. На капеланах лежав обов'язок постійно вдосконалювати систему та методи і форми виховання національно-патріотичної свідомості. Тому два рази в тиждень капелан мусів обов'язково проводити з вояками виховні гуртки та бесіди,

¹ Колісник Р. Військова Управа та українська дивізія «Галичина». С. 88.

головною метою яких була психологічна та моральна підготовка воїна до боротьби не на життя, а на смерть.

Форми роботи віталися будь-які, головне, щоби вони працювали на результат – вишкіл, гартування сили волі, безстрашності, готовності загинути за Волю і Свободу, за Державність тощо. Для цього військові душпастирі проводили не лише суворо регламентовані виховні заходи, а й культурно-розважальні акції, квести, батли, товариські вечори, розучували церковні та патріотичні пісні, ставили вистави, організовувалися в хорові капели, переглядали та обговорювали новини в ЗМІ, а також ті, які надходили польовою поштою. У зв'язку з цим капелан мав уміти розробляти сценарії, корегувати їх виховне значення та мету, готувати щотижня огляд преси про події в світі та на рідній землі¹. Дослідники підкреслюють, що особливою популярністю користувалися театри легкого жанру і, зокрема театр «Веселий Львів».

Капелани знали кілька мов, а німецьку – обов'язково. Це було зумовлено тим, що віддалені вишкільні табори українська преса надходила із запізненням, або й не надходила зовсім. Тому капелан був зобов'язаний, не пізніше, як наступного дня, надсилати їм чітку інформацію (відомості) з офіційними повідомлення Вермахту, перекладені з німецької на рідну мову.

Не менше важливою складовою виховного процесу військових душпастирів було виховання у військовослужбовців поваги до місцевого мирних цивільних громадян, толерантного ставлення до їх віри, релігійних національних традицій. Особливо важливо було прищепити розуміння недоторканності приватної власності, майна, коштовностей, грошей тощо. Оскільки військове командування дозволяло родинні відвідини військових під час зборів і вишколів, то капелан брав на себе відповідальність за організацію цієї зустрічі, він мав заопікуватися на період побачення рідними, включаючи нічліг, харчування тощо.

Отже, як бачимо, військовий капелан мав багато повноважень, а ще більше обов'язків. Однак уся його діяльність мала бути й була спрямована на

¹ Капелани та духовна опіка в Українській Дивізії військ СС «Галичина». URL : <https://www.istpravda.com.ua/research/2010/11/25/6325/>

досягнення однієї мети – пізнаючи їхні душі, характери та долі, у критичний момент справити на них відповідний вплив і допомогти командирові частини досягнути поставлену перед ним, як командуванням, задачу. З одного боку, проводячи такі різнопланові заходи, легше було зняти психологічну напругу курсантів дивізії, а з другого – вони утверджували себе у вірі, що вони не самотні, а їхній вибір служити у Війську – правильним і почесний.

В описі найважливіших завдань і форм діяльності капелана в польових умовах зазначалося, що все, що входить в його обов'язки, він зобов'язаний робити, лише з однією метою – для здобуття довіри і поваги вояків¹.

Проте були випадки, коли німецькі генерали ставили виконання наказу вище будь-якого блага. Відомий сучасний дослідник капеланського руху, пише, що «світогляд німецьких есесівських командирів не сприймав того, що священик наділений вищим духовним священичим обітом перед Богом та своєю Церквою», а тому «під час боїв під Бровами отця Володимира Стецюка застрелив дивізійний німецький майор у присутності генерала Ф. Фрайтага за нібито «невиконання наказу"»².

На щастя, у нашій історії становлення та розвитку інституту капеланства за період державної незалежності України подібного випадку ще не було. Але у ЗСУ немає також капеланів із іноземних держав.

У цьому контексті варто також наголосити на тому, що німецьке командування часто скептично ставилося до церковних традицій і самої релігійності українських курсантів і їх душпастирів. Незважаючи на те, що Богослужіння в таборах вишкілів найчастіше приводив знаменитий капелан отець Василь Лаба, вони дозволяли собі зривати зі стін ікони, які тримали в кімнатах українські вояки. Багато, хто часто вступав у полеміку, кепкуючи з їхньої віри та «забобоності»³.

¹ Див.: Колісник Р. Військова Управа та українська дивізія «Галичина». С. 88.

² Колісник Р. Військова Управа та українська дивізія «Галичина». С. 88.

³ Порив. Правда про першу Українську дивізію «Галичина» (УНА). Статті, нариси, спогади. Львів : Основа, 1994. С. 9. (= 68 с.

Але більшість все ж таки ставилася дуже добре та з великою повагою до честі і гідності Українського Воїна.

Отже, капелани перших українських військових формацій: військове духовенство дивізії СС «Галичина», Першої дивізії Української Національної Армії та Української Повстанської Армії започаткували нову сторінку в історії українського військового душпастирства. Продовжуючи славні традиції польових військових капеланів Галицької Армії, вони в надскладних військово-політичних обставинах не лише гідно виконували свої функціональні обов'язки, а викристалізовувати досвід військового душпастирства застосування якого залишається ефективним і сьогодні.

Їхнє капеланське служіння гартувалося в умовах комуно-більшовицького терору та радянської, а згодом німецької і знову радянської окупації. Та справжнім поштовхом до розвою інституту капеланства на українських землях стала організація та постання Українська Повстанська Армія. Ця Армія була, фактично, єдиною мілітарною формацією, воїни якої жертвовно боролися за Вільну, Самостійну і Соборну Україну. Вона боролася ні різні: як проти сталінського режиму, так гітлерівсько-нацистського. Її загони, зведення і частини вели бойові дії більшості західноукраїнських земель: на Волині, Галичині, Буковині, а часом контролювали й значно більші території.

Армія користувалася щирою і широкою підтримкою українців. Особливу підтримку командуванню УПА надавали духовних провідники і, зокрема Верховні Архієпископи УГКЦ – Митрополити Андрей Шептицький та Йосип Сліпий. Військовий провід УПА усвідомлював важливість співпраці із церквою, оскільки поважав релігійність українців, яка серед громадян західних теренів України була врази вищою, ніж там де встиг наглухо потоптатися ворожий чобіт московського солдата. А тому наряду із військово-політичним виховання і вишкілом командування особливу роль приділяло створенню сприятливого морально-психологічного клімату в підрозділах, що забезпечували військові душпастирі своє працею та служінням.

І хоча, душпастирі не входили у штатний розпис військових формувань УПА, вони постійно перебували в старшинських і підстаршинських школах, а також час-від часу перебували в бойових зведеннях (відділах). Вони перебували там стільки, скільки було заздалегідь визначено, або скільки стало необхідно, в залежності від військово-політичної ситуації чи тривалості театру бойових дій).

Усе це в підсумку сприяло не лише закладенню важливого ідейно-богословського фундаменту для розвою капеланського руху, формування його національного досвіду і традиції, а й зумовило апробацію та кристалізацію найефективніших форм душпастирської опіки військових, в основі якої лежить повага не лише до світоглядних переконань і внутрішніх, суто релігійних потреб, а всього комплексу, який підтверджує людиномірність відносин у війську, у процесі ухвалення оперативних рішень, віддані наказів, виконання бойових завдань тощо.

Проте, набутий за роки національно-визвольної боротьби українського народу в середині ХХ ст. капеланський досвід – наскільки унікальний і важливий, наскільки викликає скепсис і є важкий для реалізації в умовах поліконфесійності українського суспільства, конкуренції та постійної боротьби між українськими церквами за сфери впливу. Водночас військова агресія і нічим не оправдана, абсолютно несправедлива загарбницька війна Росії проти України чітко вказує, як важливо державі мати й розвивати інститут капеланства. Завдання зміцнення морально-бойового духу українських Воїнів-Захисників змушують і україноцентричні церкви і саму державу до негайно активного пошуку впровадження таки відносин, які сприятимуть зміцненню та розвою капеланського руху як важливої ланки громадянського суспільства, ЗСУ та Української держави загалом.

Розділ 3.

ВІЙСЬКОВЕ ДУШПАСТИРСТВО

В ГОРНИЛІ СУЧАСНОЇ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ

3. 1. Російська загарбницька війна як каталізатор капеланського руху в сучасній Україні

Сьогодні перед Збройними Силами України, Церквою та суспільством стоїть важливе завдання засвоєння набутого за роки війни досвіду військового капеланства, а й нарощення його потенціалу через вдосконалення законодавчої бази та участі у його кореляції україноцентричних церков. Адже необхідність задоволення духовно-релігійних і соціально-правових потреб військовослужбовців і членів їх сімей залишатиметься до того часу, поки будуть ЗСУ.

За теперішніх умов військова служба та її душпастирська опіка для більшості військових, які перебувають у зоні військового спротиву та районах виконання бойових завдань відбувається в умовах надзвичайно важких, щоби не сказати, нестерпних морально-психологічних і фізичних навантажень. Вона – емоційно й психологічно виснажлива до нестями. У цьому контексті духовна підтримка і сприяння розвитку особистісної психологічної витривалості, стійкості та належного духовного стану військових.

Однією із важливих особливостей національного досвіду інституту військового душпастирства є курс держави і МО України та командування ЗСУ на забезпечення рівності задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовців спрямованих на недоторканність релігійних переконань, свободи світогляд, віросповідання через механізми душпастирської опіки.

Важливою складовою військової капеланської служби є також релігійно-просвітницька робота, соціально-добродійна діяльність, консультування з релігійних питань тощо. Для формування бази з реалізації цих сегментів ключову роль відіграло громадянське суспільство, релігійні конфесії, а передусім – ПЦУ та УГКЦ, командування, МО України та держава в цілому. Їхнім пріоритетом на цьому шляху було задоволення духовних потреб військовослужбовців виключно з врахуванням необхідності зміцнення

національної безпеки та справедливого миру¹ та Перемоги України у віроломній війні Росії проти України.

Релігія та церква завжди виступала своєрідною духовно-релігійною опорою суспільства і тому, під час повномасштабного вторгнення росії в Україну є важливим фактором цілісного духовного та культурного самовідтворення нації. Виходячи з того, що релігійний чинник залишається впливом на релігійні цінності, що тісно переплетені й постійно взаємодіють із конкретною історичною, суспільно-політичною, соціально-економічною та духовно-культурною практикою, роль Церкви (релігійних) організацій у формуванні теоретичних засад і практичних механізмів військового душпастирства переоцінити годі².

На сучасному етапі незламного спротиву і боротьби українського народу україноцентричні церкви виступають не лише як релігійні інституції, а й як платформи та майданчики для об'єднання на шляху до захисту та збереження його культурної спадщини, яку відчайдушно і холоднокривно руйнують російські окупанти і, певна річ, національної ідентичності загалом. За таких умов роль цих церков щоразу суттєво зростає. Вона відчутна в таких складових, як формування духовних цінностей і підтримка національно-патріотичного духу³.

Вивчення феномену капеланського руху, світоглядних та ідейно-ціннісних засадничих принципів його інституалізації та розвою підтверджують те, що терміни «капелан», військовий душпастир, «військовий капелан», а відтак капеланська служба, військова душпастирська опіка не просто еволюціонували, відповідно до змін у цивілізаційному розвитку, а увібрали в себе зміст морально-етичних і соціальних доктрин конкретних релігійних спільнот, в межах яких культивується ідея військового

¹ Долганова М.В., Чобіт І.Р. Особливості діяльності військових капеланів під час Російсько-Української війни (2014-2022 рр). *Військово-науковий вісник*. 2022. № 38. С. 167. (=167-181.

² Скуріхін С. Особливості правового регулювання діяльності військових капеланів у США. Джерело доступу : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15204/Скуріхін%20С>.

³ Калениченко Т., Коханчук Р. К 00 Бути поруч. Основи військового капеланства для військових і волонтерів / 2-е видання, розширене і доповнене. К.: Вид-во "Маханаим Принт", 2017. С. 32-33. (=64 с.

капеланського та викристалізовується його структурно-функціональна природа і суспільна цінність.

На відміну від багатьох країн, де капеланство історично пов'язане з релігійною традицією та богослужінням для військових, в Україні цей процес був суттєво деформований в добу комуно-більшовизму та функціонування армії за радянськими лекалами освіти та виховання. А тому Україні та її Збройним Силам довелося витратити багато зусиль (саме зусиль, а не часу, бо війна не залишала жодної щілини) на відродження капеланського служіння і наповнення практики військового душпастирства новим змістом¹.

В основу національного досвіду військового душпастирства покладено плюралістичну й людиноцентричну парадигму розуміння місії воїна і командира. Тому Церква постійно наголошує на біблійному вченні про людину як образ Божий і подобу, а система взаємин і виконання функцій військових капеланів – фокусується на якомога ширшому ознайомленні із основами християнського вчення про суспільство, принципами християнської етики та моралі, що постають невід'ємною компонентою військової служби і громадянського обов'язку захисту держави.

Важливою складовою змісту українського національного досвіду капеланського служіння, який значною мірою апробовано в умовах відсічі військовій агресії Росії стало виховання серед особового складу «духу патріотизму, братерства та взаємоповаги, надання психологічної підтримки та духовних послуг різних конфесій для військовослужбовців у різних ситуаціях»².

У цьому контексті варто наголосити, що військові капелани зобов'язані інтенсивно працювати над вдосконаленням не лише навичок професійної діяльності, а підвищення інтелектуального рівня, культури спілкування, вивчення психологічних прийомів, технік і методів впливу, що – дуже важливо

¹ Див.: Ратушняк Р. Капеланство як духовно-релігійна складова суспільства та Збройних Сил України. URL : https://kogpa.edu.ua/images/main_dir/nauka/2024/conf/altitudo/Articles/Shkriblyak.pdf

² Там само, порівн. також: Забзалюк Д. Проблема капеланства в українських військових формаціях першої половини XX ст. 2006. Вип. 1. С. 71-76.

у процесі спілкування з бійцями та командування, родинами воїнів і, зокрема тими, хто втратив рідних і близьких собі людей через війну.

Насправді військові душпастирі забезпечують не тільки організацію духовно-релігійного життя і забезпечення доступу до задоволення потреб релігійного характеру, а й консультування бійців з релігійних і соціально-правових питань. Їхня капеланська служба спрямована на допомогу військовослужбовцям переживати труднощі й зберегти внутрішню рівновагу.

Також військові капелани зобов'язані й суворо дотримуються конституційного права на свободу світогляду та віросповідання кожного військового, а надто ж, коли йдеться виконання ними релігійно-просвітницької роботи та місії соціальної дияконії (служіння). Тому зміст, форми та методи капеланського служіння мають бути спрямовані на усвідомлення необхідності виховання внутрішніх ідеально-спонукальних мотивів, особистісного розвитку та соціальної взаємодії, що базуються на універсальних християнських істинах і, передусім, на золотому правилі Нагірної проповіді.

Невід'ємною компонентою капеланської практики має бути військовий вишкіл і постійна фізична підготовка капелана, що, з одного боку, розглядається військовим з добрий приклад для наслідування, а з іншого – суттєво впливає на виховний процесі і підняття в особового складу духу патріотизму, братерства і взаємоповаги. Військові капелани допомагають організувати просвітницьку роботу в ЗСУ. Вони знайомлять військовослужбовців із національною історією, особливостями культурного та релігійного становлення української державності, розвитку і функціонування державної мови»¹.

Капеланське служіння реалізовується також через участь військових душпастирів у реабілітації військовослужбовців ЗСУ, налагодженні та постійній підтримці партнерських відносин з україноцентричними церквами

¹ Ратушняк Р. Капеланство як духовно-релігійна складова суспільства та Збройних Сил України. URL : https://kogpa.edu.ua/images/main_dir/nauka/2024/conf/altitudo/Articles/Shkriblyak.pdf

(релігійними організаціями), благодійними фондами, волонтерськими центрами, державними органами соціального захисту місцевого самоврядування, громадськими правозахисними організаціями і т. ін. з метою надання всебічної допомоги (підтримки) бійцям ЗСУ, турботливому ставленні до військовослужбовців, членів їх родин, сімей загиблих (померлих) військовослужбовців, вшанування їх пам'яті тощо.

Ці та інші сфери діяльності військових душпастирів в умовах російської агресії переоцінити годі. Саме військова капеланська служба забезпечує підтримку духовно-морального стану військових, їх духовних цінностей, релігійних переконань, але, що важливіше – допомагає українським Воїнам і Захисникам мобілізувати внутрішній ресурс і зберегти сили, психологічну стійкість та розважливість у складних умовах бойових дій та відсічі віроломним окупантам. Душпастирська опіка ЗСУ – не лише важливий елемент підтримки, а й яскравий доказ безапеляційного права людини на свободу совісті та віросповідання, яке навіть в умовах війни має залишатися непохитним фундаментом для будь-якої демократичного та гуманістичного суспільства.

Використовуючи український національний досвід душпастирської діяльності священиків-капеланів, священників-волонтерів – учасників капеланського руху попередніх років, а також священиків, які працюють на цивільних посадах у ЗСУ, набутий у горнилі десятирічної війни Росії проти України, все ж потребує чіткішої систематизації, експертної оцінки тощо. Тому те, що зроблено нами в цьому контексті у магістерській роботі – це, радше, спроба актуалізації потреби комплексного вивчення українського національного досвіду військового душпастирства, сформованого в лоні україноцентричних церков ортодоксального християнства (православно та католицької традиції) та специфіки капеланського служіння нетрадиційних для України протестантських релігійних об'єднань, а також не християнських релігійних спільнот, які функціонують в Україні.

Усе це в підсумку сприятиме вдосконаленню законодавчої бази для розвитку інституту військової капеланської служби в ЗСУ, налагодженню

ефективної комунікації Держави і Церкви на шляху розробки нових форми та методи душпастирської діяльності та капеланської служби задля задоволення духовних потреб українських Воїнів, забезпечення конституційного права на свободу совісті та віросповідання.

Незаперечним здобутком у цьому напрямку може стати напрацювання типових зразків здійснення не лише духовно-морального супроводу, а й організації релігійного життя військовослужбовців в умовах війни. І, що – не меш важливо, це сприятиме вдосконаленню системи підготовки військових капеланів та впровадження єдиного незалежного підходу до реалізації заходів задоволення духовно релігійних потреб і оцінювання їх ефективності.

3.2. Основні форми сучасного досвіду військового душпастирства, загартованого полум'ям війни Росії проти України

Із проголошенням Україною державної незалежності потреба у відродженні капеланської служби стала, як ніколи очевидною. Самостійність і Державний суверенітет потрібно було захищати, а як показали події зими 2013-2014 рр. і заново лютого 2022 – не лише захищати, а й боротися, причому не на життя, а на смерть.

Опинившись у горнилі загарбницької війни, Український уряд усвідомив, що для захисту Державності потрібно мати надійну духовну опору і фізичний захист. Тому заговорили про роль Віри (Церкви), Армії (ЗСУ) та мови, яка би їх об'єднувала і надихала через живе рідне животворяще слово.

Голова Львівського Клубу греко-католицької інтелігенції Іван Гречко, резюмуючи викладений в статті «Українське військове душпастирство», підсумував так: «З Божою поміччю, волею окремих державних мужів і стратегів Українські Збройні Сили забезпечать їм спокійне і мирне життя в

народів вольних колі – на всі часи. Крім суто військових складових частин Української Армії, в ній мусить бути також надконфесійна в називатися і яка буде її структура – це вже інше питання. Стаття ця не вичерпує теми і тим більше не є інструкцією, що і як робити, але тут подано історичні приклади з недавнього минулого українського капелянства. Вони в якійсь мірі дають нам певні вказівки щодо його форм і традицій, які можна би використати при розробці нового. На закінчення треба сказати, що військове душпастирство існує у всіх арміях світу за винятком комуністичних країн. Українські Збройні Сили не повинні бути винятком»¹.

І справді, Україна не стала винятком. За перше тридцятиліття становлення і розвитку як незалежна демократична країна в центрі Європи, Україна спромоглася не лише створили власні Збройні Сили, а й відродити функціонування інституту душпастирства.

Законом України «Військову капелянську службу» чітко визначено механізми, згідно із якими Церква може не лише відправити священнослужителя на послух військового душпастиря, а й відкликати, позбавивши його відповідного мандату. Цим механізмом, так званим мандатом, держава мимоволі, а, скоріше за все, навмисне посилила принцип папізму. Визначивши право надавати мандат виключно за Предстоятелем Церкви, або очільником релігійної спільноти, а не за правлячими Архієреями на канонічних територіях яких розташовуються військові частини тощо. На наш погляд, це – не лише ускладнює комунікацію, а й суперечить логіці душпастирської опіки.

Місія капелана – молитися за військовослужбовця, надихати його, підкріплювати і стояти на захисті його людських прав і свобод, які можуть бути ущемлені. Між тим, присутність військового душпастиря серед військових – не для того, щоби відправляти Службу Божу, спостерігаючи при цьому, скільки бійців ставали на коліна, а скільки молилися стоячи. Найперше, капелан потрібен у ЗСУ для того, щоби кожен воїн – католик він чи православний, юдей або

¹ Гречко І. Українське військово душпастирство. URL : <https://www.patriarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/ukrajinske-vijskove-dushpastyrstvo/>

мусульманин – мали доступ не до нього, а до свого душпастиря. Бо капеланське служіння – це не звершення церковних обрядів і таїнств в окапах, коли людина, охоплена страхом, готова на все, а щось більше, вище і цінніше. Тому висока духовність самого військового капелана, його моральна, духовна та інтелектуальна зрілість помножені на сильний бойовий дух, безкомпромісність до несправедливості й зневаги людської особи – це далеко неповний перелік чеснот і професійних якостей, якими має володіти той, за кого підписалася Церква, видавши йому на руки мандат військового душпастиря.

Водночас слід не забувати, що цей зразковий капелан – теж людина. Зцілюючи чийсь рани, він слабне сам. І йому, окрім самого себе і Бога, Який дарує і відновлює сили, немає кому допомогти. Добре, якщо це розуміє той, хто видав йому мандат, тобто Предстоятель, і шукає способи, як допомогти цьому синові Церкви, як посприяти з відновленням сил і реабілітацією, як заопікуватися дітьми і родиною, поки отець-капелан несе службу військового душпастиря.

Невирішеність цього та інших питань значною мірою стримують бажання парафіяльних священників служити військовими капеланами в ЗСУ за сучасних обставин і системи соціального та правового захисту як військовослужбовців, так і капеланів.

Отже, концептуалізуючи провідні тенденції та експлікуючи основні форми сучасного досвіду військового капеланства, що викристалізувалися в умовах війни Росії проти України, варто передусім згадати про місію і жертовність тих, хто, закінчивши навчання на Богословському відділенні Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, не лише обрали шлях священства, а й стали в стрій – у цей надскладний час випробування війною взяли на себе відповідальність нести капеланське служіння та здійснювати душпастирську опіку у різних військових формуваннях ЗСУ.

Маючи глибокі богословські знання та моральні чесноти, сповідуючи євангельські принципи любові до Бога ближнього, вони пішли служити на передову, аби підтримати дух і віру українських Воїнів-Захисників. Їхня

історія – це приклад особистого подвигу, який виходить за рамки звичайної пастирської діяльності, адже вони не лише виконували покладений на них пастирський обов’язок, а й ризикуючи життям і здоров’ям, підтримували у найважчі моменти тих, хто в їхній присутності бачив присутність Божу.

Усі, хто стали військовими капеланами, здійснюють подвійну місію – місію духівника (духовного наставника), а водночас – зразкового військового, до якого є беззастережна довіра і навколо якого гуртується військовий колектив. Однак перевага і визнання – за тими військовими душпастирями, які відгукнулися на поклик серця, усвідомлюючи, що військові під час війни потребують не тільки фізичної допомоги, а й духовної опіки та стійкості.

Серед численних прикладів цього усвідомленого вибору, а відтак і жертвовного капеланського служіння, варто згадати ієрея – Олександра Шмігеля.

Наше знайомство з ним припало на час вступних випробувань. Він тоді ще не був священником, а я мало розумівся на релігійно-богословських джерелах військового душпастирства, засадничих принципах і специфіці звершення духовно-літургичної практики у Війську.

За доволі стислий термін отець Олександр став магістром, чуйним до потреб пастви священником і вірним присязі військовим капеланом ЗСУ. І навіть, якщо обмежитися лише сухими статистичними відомості про цього талановитого військового душпастиря – ієрея, клірик Кам’янець-Подільської єпархії Православної Церкви України, молодший лейтенант капеланської служби, військовий капелан 143 об’єднаного навчально-тренувального центру «Поділля», випускник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича – це звучить гордо, велично і почесно.

Як полковник Сил Підтримки Збройних Сил України і відповідальний за капеланську службу, я щиро пишаюся тим, що – в одній команді, ім’я якій Військова капеланська служба ЗСУ.

Тішить те, що таких прикладів насправді – багато. В цьому зв’язку хочеться підкреслити, що одним із перших військових капеланів Сил підтримки Збройних Сил України став також випускник Чернівецького

університету (2007 р.) протоієрей Василь Онищук (ПЦУ), який понад півтори років здійснює службу військового капелана в районі бойових дій. Основні його переваги в тому, що він не лише щирий, самовідданий і уважний до пастви священник, а передусім в тому, що він зумів набути неоціненний досвід душпастирської опіки в умовах бойових дій, служачи військовим капеланом у складі підрозділів інженерних військових частин ЗСУ. Його служіння – важливий внесок у забезпечення духовної та психологічної стійкості військовослужбовців, а накопичений досвід заслуговує на системне впровадження.

Вище ми згадували імена тих Героїв випускників Чернівецького університету, які поклали своє життя на Вівтар боротьби українського народу за його національну Свободу і Незалежність.

Їхній героїзм відкриває нові можливості для правдивого розуміння ролі випускників-богословів і здобувачів вищої богословської освіти для формування національно свідомої позиції, приладів жертвовного служіння і боротьби високі суспільні ідеали Добра, Справедливості, Миру та Життя заради Життя Вічного.

ВИСНОВКИ

Попри те, що однозначних відомостей, які б чітко засвідчували час появи перших духівників в українському війську (військових душпастирів, капеланів) немає, українцям вдалося не лише запровадити та розвинути інститут військової капеланської служби, а й напрацювати власний національний досвід духовно-

моральної опіки й організації церковно-релігійного життя Українських Воїнів і Захисників, зокрема в умовах військової агресії та повномасштабного вторгнення Росії на суверенну територію Української держави.

Фундаментом для цього, поза будь-яким сумнівом, стали Голос і Чин україноцентричних національно-зорієнтованих церков: спочатку Українська Автокефальна Православна Церква й Українська Греко-Католицька Церква, а згодом і найбільша та найвпливовіша в Україні Українська Православна Церква Київського Патріархату, яка в перші роки військової агресії Росії проти України та анексії Криму скерувала в ЗСУ найбільшу кількість капеланів, хоча здійснювали вони тоді покладену душпастирську опіку на волонтерських засадах.

Але цей досвід на з'явився на голому місці. Перші ж посади військових духівників в Збройних формуваннях із українців припадають на середину ХІХ ст. 14 березня 1848 р. Австро-Угорськими урядом було підписано Закон «Про Національну Гвардія Австро-Угорщини», що передбачав формування територіальних воєнізованих формувань, а вже 6 серпня (в День свята Преображення) в Стрию освятили першу Українську (Руську) військову хоругву. Через кілька років регламентом Цісарської Австрійської Армії було визначено алгоритм функціонування інституту капеланства (кількість діючих і резервістів), порядок підготовки та несення служби.

Про цей період у роботі мало згадуємо, а тут звертаємо увагу тому, що норми регламенту розповсюджувалися і на українських капеланів з середовища духовенства УККЦ і, оскільки греко-католицьке духовенство у ХХ ст. відіграло вирішальну роль у діяльності інституту військового душпастирства та, зрештою, й сьогодні займає чільне місце в капеланського русі, ми звернулися до цього епізоду в історії капеланства.

Ідейно підковані та духовно загартовані в лоні Церкви українські греко-католики зберегли потенціал капеланського руху і в період УНР. Щоправда тоді військове капеланство стало відроджуватися і в середовищі УАПЦ. 1920 року було засновано Головну Управу військового духовенства. Головним капеланом

військ УНР став священник УАПЦ Павло Пащевський (1874 – 1944 р.). У період II Світової війни капеланом збройних формувань Карпатської Руси або «Карпатської Січі» був парох Себастьян Сабол (1909–2003).

Але найбільш розвинений, структурований і функціональний капеланський рух (інститут військового душпастирства) став у середині XX ст., чому присвячено левову частину нашого дослідження, капелани були невід’ємною складовою батальйоні Вермахту «Нахтігаль» та «Роланд»), дивізії «Галичина» і, звісно ж підрозділи УПА. Особливістю душпастирської опіки у цих формація було дотримання змішаного принципу служіння з поступовим переходом на територіальний принцип духовно-релігійного супроводу та забезпечення релігійних потреб вояків.

Що ж до становлення військового капеланства в незалежній Україні та формалізації військового душпастирства в ЗСУ, каталізатором чого стала військова агресія Росії проти України, то процес становлення інституту військових капеланів в нашій державі потрібно радше розглядати як результат довготривалих спроб, практичних кроків і теоретичного переосмислення ролі капеланів у формуванні духовно-моральних якостей військовослужбовців, а вже потім – задоволенні їх духовно-релігійних потреб.

На жаль, українські збройні сили ще не позбулися реліктового впливу радянської моделі відносин, організації життя, побуту та служіння військових. Тому й вирішення проблем, пов’язаних із задоволення їх духовних і релігійних потреб відкладають на – «після війни», «після Перемоги».

Загалом хтось ділить історичний процес становлення інституту військової капеланської служби в Україні умовно на п’ять періоді, хтось на три основні, а хтось стверджує його говорить про інститут капеланства як завершений процес – не доводиться зовсім.

Ми, однак, стоїмо на тих позиціях і це доведено в магістерській роботі, що

На скільки би періодів ми не ділили історії становлення військово душпастирства в Україні, капеланський рух в мовах повномасштабного вторгнення чітко структурованого явища, який захопив у свою орбіту багатьох ідейно вмотивованих, знаючих свою місію і покликання українських громадян як із середовища духовенства, так і військових.

І так, як євангельські прокажені не питаючись одне одного, хто якого походження, віросповідання, майнових статків тощо, об'єдналися в спільному через хворобу горі, очікуючи на зцілення (Лк. 17, 12–14), так і українські капелани, відкинувши конфесійні розбіжності, забувши про різні партійно-політичні вподобання тощо, об'єднали власні зусилля і спрямували їх на душпастирську опіку і соціальну допомогу тих, хто став на їхній захист і захист Української Державності загалом.

Найважчий період, який переживають усі українці і, передусім, наші Воїни і Захисники, а з ними й їхні військові душпастирі – це період повномасштабного вторгнення в лютому 2024 року, який, нажаль триває й сьогодні. І одному єдиному Богові відомо, коли завершиться. Але завершиться. Бо не вічний ні мир, ні війна. Вічний – лише Бог і Його Промисел.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Алгоритм допуску священників до військових частин ЗС України, затверджений Начальником Генерального штабу – Головнокомандувачем ЗС України від 03.08.2015 р. № 22765.

2. Алгоритм погодження та направлення в зону бойових дій на добровільних засадах священнослужителів церков – членів Ради у справах душпастирської опіки при МО України на період відсутності штатного військового духовенства (капеланства), затверджений Міністром оборони України від 03.08.2015 р. № 14866/з.
3. Баранівський В. Ф., Прибутко П. С. Релігієзнавчі проблеми військово-соціального управління : монографія. Київ : Золоті Ворота, 2013. 312 с.
4. Ворощук О. М. Становлення інституту військового духовенства (капеланської служби) Збройних Сил України (1991–2017 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 253 Військове управління (за видами збройних сил). Київ : Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2021. 264 с.
5. Галан Я. *Вільна Україна*. Львів. 1945. 8 квітня.
6. Гриньох Іван, священник. URL : <https://100kroktiv.info/2017/12/hrynoh-ivan-svyaschenyk/>
7. Гунчак Т. У мундирах ворога. *Час України*. Четвер 14 жовтня 1982. С. 2.
8. Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. Львів, 1972. 222 с.
9. Двадцять п'яте жовтня – день військового капелана. URL : <https://te.20minut.ua/Podii/sogodni25-zhovtnya-den-viyskovogo-kapelana11703820.html>
10. Держава має чітко визначити роль капеланства в українській армії – Епіфаній. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2833028-derzava-mae->
11. Директива Міністра оборони України № Д–25 від 21 квітня 2006 р. «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України». URL : <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/normativni-dokumenti-ta-metodichni-rekomendaczii/2014/07/08/direktiva-mou-pro-vporyadkuvannya-pitan->

12. Директива МОУ «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців ЗСУ» (2006 року). URL : <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/normativni-dokumenti-ta-metodichni-rekomendaczii/2014/07/08/direktiva-mou-pro-vporyadkuvannya-pitan-zadovolennya-religijnih-potreb-vijskovosluzhbovcziv-zs/>.
13. Дмитрук К. Безбатченки. Львів, 1972. 222 с.
14. Добричев В. У тіні святого Юра. Вид. 2-ге. Львів, 1970. С.197. 213 с.
15. Долганова М.В., Чобіт І.Р. Особливості діяльності військових капеланів під час Російсько-Української війни (2014-2022 рр.). *Військово-науковий вісник*. 2022. № 38. С. 167-181.
16. Долганова М.В., Чобіт І.Р. Особливості діяльності військових капеланів під час Російсько-Української війни (2014-2022 рр.). *Військово-науковий вісник*. 2022. № 38. С. 167-181.
17. Забзалюк Д. Діяльність Преподобництва Державного секретаріату військових справ ЗУНР. *Наукові записки Тернопільського Національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Тернопіль, 2006. С.123-126.
18. Забзалюк Д. Духовна опіка воїнів Української Повстанської Армії. *Галичина*. Вип.12. Івано-Франківськ, 2006. С. 13-17.
19. Забзалюк Д. Проблема капеланства в українських військових формаціях першої половини ХХ ст. *Галичина*. 2006. Вип. 1. С. 71-76.
20. Забзалюк Д. Душпастирська служба українських військових формацій першої половини ХХ століття : монографія. Львів : ДУВС, 2012. 188 с.
21. Забзалюк Д. Служба капеланства в Галицькій Армії (1918-1919рр.). *Вісник національного університету „Львівська політехніка”*. Львів, 2006. Вип. 571. С. 276-279.
22. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>

23. Закон України «Про Службу військового капеланства» від 30.11.2021 № 1915-IX (зі змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>
24. Звіт з науково-дослідної роботи «Проблема реалізації права військовослужбовця на свободу совісті та віросповідання у процесі демократизації Збройних Сил України» (шифр “Забезпечення”) (проміжний). Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 1996. 28 с.
25. Звіт з науково-дослідної роботи «Проблема реалізації права військовослужбовця на свободу совісті та віросповідання у процесі демократизації Збройних Сил України» (шифр “Забезпечення”) (підсумковий). Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 1997. 89 с.
26. Звіт з науково-дослідної роботи «Соціальний механізм реалізації державної програми реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року» (шифр “Соціальний механізм”) (підсумковий). Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2003. 220 с.
27. Звіт про науково-дослідну роботу «Обґрунтування системи оцінювання суспільно-політичної обстановки в районах дислокації військ (сил) під час виконання ними завдань за призначенням, адаптованої до стандартів НАТО» (шифр “Обстановка”) (остаточний). Київ : НУОУ, 2019. 256 с.
28. Звіт про науково-дослідну роботу «Обґрунтування системи формування іміджу Збройних Сил України» (шифр “Імідж”) (остаточний). Київ : НУОУ, 2018. 391 с.
29. Здіорук С. І. Духовно-гуманітарна підготовка військовослужбовців: українські реалії та перспективи. Стратегічні пріоритети. 2016. № 3 (40). С. 156–162.
30. Здіорук С. Проблеми організації служби військових капеланів України в умовах агресії Російської Федерації. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-08/kapelanu-d05c2.pdf>

- 31.Здіорук С. Служба військових капеланів: досвід функціонування в іноземних збройних силах. Стратегічні пріоритети. 2009. № 1 (10). С. 236–245.
- 32.Здіорук С. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття : монографія. Київ : Знання України, 2005. 551 с.
- 33.Здіорук С. Служба військових капеланів у воєнній організації української держави: необхідність, можливості та перспективи. Гуманітарний розвиток. 2014. № 5. С. 122–151.
- 34.Калениченко Т., Коханчук Р. К 00 Бути поруч. Основи військового капеланства для військових і волонтерів / 2-е видання, розширене і доповнене. Київ: Маханаим Принт, 2017. 64 с.
- 35.Капелани та духовна опіка в Українській Дивізії військ СС «Галичина». URL : <https://www.istpravda.com.ua/research/2010/11/25/6325/>
- 36.Книга пам'яті Героїв України. URL : <https://www.chnu.edu.ua/universytet/zahalni-vidomosti/knyha-pamiaty-heroiv-ukrainy/>
- 37.Коваленко Г. Богослов'я після Бучі і Маріуполя. *Церква і суспільство*. Київ, 2023. №2. С. 38. (38-40
- 38.Колекція книг про ОУН-УПА "За тебе, свята Україно". URL : <https://reibert.info/threads/kolekcija-knig-pro-oun-upa-za-tebe-svjata-ukrajino.1070106/>
- 39.Колісник Р. Військова Управа та українська дивізія «Галичина». Торонто: Наукове товариство ім. Шевченка в Канаді, 1990. Т. 30. 168с.
- 40.Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж-Нью-Йорк-Львів: НТШ у Львові, 1993. 660 с.
- 41.Кротиков В. Душпастирська опіка у Збройних Силах України: досвід, проблеми, перспективи. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2019. 258 с.

42. Лаба Василь. *Енциклопедія історії України*: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2009. 790 с.: іл.
43. Лагодич М. (2013). *Гавриїл Костельник: богослов та філософ. Філософсько-богословська спадщина мислителів XVII-XX ст.*: Чернівці, Чернівецький нац. ун-т, 78-91.
44. Ломачинська Ірина Миколаївна (2022) The phenomenon of military chaplaincy in the spiritual and worldview paradigm of modern Ukraine *Skhid*, 3 (4). P. 36-42.
45. Марчук В. Церква. Духовність. Нація. Івано-Франківськ, 2004. С. 408-414. (= 460 с.
46. Мизак Н. Українська кров під Монте-Кассіно. Боротьба українців у лавах польської армії В. Андерса проти німецького нацизму. Чернівці: Рута, 2013. 276 с.
47. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 20.11.2018 №417 «Про затвердження Положення про духовні центри Збройних Сил України» URL: <https://dovidnykmpz.info/zagalni/nakaz-heneral-noho-shtabu-zbroynykh-syl-ukrainy-vid-20-11-2018-417-pro-zatverdzhennia-polozhennia-pro-dukhovni-tsentry-zbroynykh-syl-ukrainy/>
48. Наказ Міністерства оборони України “Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України” від 14 грудня 2016 р., № 685. URL: <http://www.mil.gov.ua>
49. Наказ Міністерства оборони України «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства оборони України від 07.07.2015 № 320» від 10 квітня 2017 р. № 216.
50. Наказ Міністерства оборони України від 27.01.2015 № 40 “Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України”. URL: https://www.mil.gov.ua/content/other/MOU40_2015.pdf

51. Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви. Т. 2 / за загальною редакцією д. іст. н., проф. М. Вегеша. Ужгород, 2022. 350 с.
52. Патриляк І. Нахтігаль. *Енциклопедія історії України*: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2010. С. 502-503. 728 с.: іл.
53. Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0115322-09#Text>; Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyuu/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki/2014/07/08/polozhennya-pro-radu-uspravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini>
54. Порив. Правда про першу Українську дивізію «Галичина» (УНА). Статті, нариси, спогади. Львів : Основа, 1994. 68 с.
55. Ратушняк Р. Капеланство як духовно-релігійна складова суспільства та Збройних Сил України: *Матеріали I Міжнародній науково-практичній конференції «ALTITUDO MUNDI SPIRITUALIS. Духовність у сучасному світі : просвітницько-культурологічний підхід»* (17-18 квітня 2024, м. Кременець). URL : https://kogpa.edu.ua/images/main_dir/nauka/2024/conf/altitudo/Articles/Shkriblyak.pdf
56. Ситник В. Духовно-гуманітарна політика у Збройних Силах України та шляхи її вдосконалення. *Армія і духовність: свобода совісті та віровизнання*. Київ : [б. в.], 1995. С. 12 – 24.
57. Сімдесят. 75 років тому на псевдособорі у Львові Сталін ліквідував Українську греко-католицьку церкву. Хроніка «невдалої імпрези». Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/pidpillya-psevdosobor-likvidatsiya-uhkc/31135399.html> [10 лютого 2023 року].

- 58.Скуріхін С. Особливості правового регулювання діяльності військових капеланів у США. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15204/Скуріхін%20С>.
- 59.Соціальна функціональність релігії в умовах масштабних небезпек: ідейно-теоретичний та практичний Виміри. *Облікова картка НДДКР*. URL : <file:///C:/Users/User/Downloads/0224U001303.pdf>
- 60.Українська дивізія «Галичина». *Історико-публіцистичний збірник*. Ред.-упоряд. М. Слабошпицький, В. Стеценко. Київ-Торонто, (1994). С. 148–159.
- 61.Шкрібляк М. Нестор Мизак. Українська кров під Монте-Кассіно. *Питання історії України*. Зб. наук. праць. Чернівці: Рута, 2013. Т. 16. С. 227 – 229.
- 62.Шкрібляк М. Українська Греко-Католицька Церква у другій половині ХХ століття: перші кроки на шляху до легалізації та повернення втраченого. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-тет, 2023. Т. 47. С. 347–355.
- 63.Torzecki R. Polacy i ukrairicy. Sprawa ukrairiska w czasie II wojny swiatowej na ferenie II Rzeczypospolitej. Warszawa. Wyd-wo NaukowePWN, 1993. 349 s.